

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

Лексико-семантичні та граматичні особливості багатослів'я в аспекті стилю і норми

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студентки II року навчання
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова
та література», ОНП «Українська
філологія та західноєвропейська мова»
Анни Володимирівни СУШИЦЬКОЇ

Науковий керівник:
к.філол.н, доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики
Сергій РІЗНИК

«Допущено до захисту»
протокол засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
№ 13 від 30 квітня 2025 року
завідувач кафедри _____
к.філол.н., доц. **Сергій РІЗНИК**

Анотація

Магістерська робота присвячена комплексному аналізу багатослів'я як стилістичного явища в українській мові, зокрема в контексті лексико-семантичних та граматичних чинників, що спричиняють його виникнення. У дослідженні багатослів'я розглядається як мовна надмірність, що може виступати як стильова помилка або як засіб виразності та емоційної насиченості в текстах. **Актуальність теми** обумовлена необхідністю дослідження мовної економії та стилістичної якості в умовах сучасної комунікації, зокрема в художніх, наукових та медійних текстах, де часто виникають проблеми надмірності висловлювань.

Об'єктом дослідження є багатослів'я як явище в українській мові, а **предметом** дослідження – лексико-семантичні та граматичні особливості його функціонування в різних жанрах мовлення. **Метою роботи** є вивчення лексико-семантичних та граматичних механізмів багатослів'я, визначення його впливу на зміст та форму текстів, а також вироблення рекомендацій щодо уникнення надмірних мовних конструкцій.

У ході дослідження було визначено поняття багатослів'я, здійснено аналіз лексико-семантичних особливостей багатослів'я в українській мові, а також дослідження його синтаксичних характеристик. Особливу увагу приділено ґрунтовному аналізу вивченню проявів багатослів'я в художніх текстах української літератури.

Методологічну основу дослідження становлять лінгвістичні методи, зокрема метод лінгвістичного спостереження та опису для систематизації одиниць мови, що виявляють ознаки багатослів'я, а також лексико-семантичний аналіз для виявлення надмірних мовних конструкцій. Для дослідження синтаксичних особливостей багатослів'я застосовуються методи синтаксичного аналізу, а метод інтерпретації художнього тексту дозволяє з'ясувати роль багатослів'я у створенні естетичного ефекту. Комплексне використання цих

методів дає можливість детально вивчити функціональні й стилістичні аспекти багатослів'я в українській мові.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі лексико-семантичних і граматичних механізмів утворення багатослів'я в українській мові.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів у викладанні української мови, стилістики, редагуванні текстів, а також у лінгвістичній експертизі текстів різного призначення.

Ключові слова: багатослів'я, мовна надмірність, лексико-семантичні особливості, граматичні конструкції, українська мова, стильові норми, художній текст, мовна економія.

ANNOTATION

The master's thesis is devoted to a comprehensive analysis of polysemy as a stylistic phenomenon in the Ukrainian language, particularly in the context of lexical, semantic and grammatical factors that cause its occurrence. The study considers polysemy as linguistic redundancy, which can act as a stylistic error or a means of expressiveness and emotional intensity in texts. **The relevance of the topic** is due to the need to study linguistic economy and stylistic quality in the context of modern communication, in particular in literary, scientific and media texts, where problems of redundancy often arise.

The object of the study is polysemy as a phenomenon in the Ukrainian language, and the subject of the study is the lexical, semantic and grammatical features of its functioning in different genres of speech. **The purpose** of the study is to examine the lexical, semantic and grammatical mechanisms of polysemy, to determine its impact on the content and form of texts, and to develop recommendations for avoiding excessive language constructions.

The study defines the concept of polysemy, analyses the lexical and semantic features of polysemy in the Ukrainian language, and studies its syntactic characteristics.

Particular attention is paid to a thorough analysis of the study of the manifestations of polysemy in the fictional texts of Ukrainian literature.

The methodological basis of the study is linguistic methods, in particular, the method of linguistic observation and description for systematising language units that show signs of polysemy, as well as lexical and semantic analysis for identifying redundant language constructions. Methods of syntactic analysis are used to study the syntactic features of polysemy, and the method of interpretation of a literary text allows us to find out the role of polysemy in creating an aesthetic effect. The integrated use of these methods makes it possible to study in detail the functional and stylistic aspects of polysemy in the Ukrainian language.

The scientific novelty of the work lies in a comprehensive analysis of lexical, semantic and grammatical mechanisms of polysemy formation in the Ukrainian language. **The practical significance** of the study lies in the possibility of applying its results in teaching the Ukrainian language, stylistics, text editing, as well as in the linguistic examination of texts for various purposes.

Key words: polysemy, linguistic redundancy, lexical and semantic features, grammatical constructions, Ukrainian language, stylistic norms, literary text, linguistic economy.

ЗМІСТ

ВСТУП	1
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАГАТОСЛІВ'Я В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	4
1.1. Поняття багатослів'я: визначення та особливості функціонування в різних стилях мовлення	4
1.2. Лексико-семантичні особливості багатослів'я в українській мові	13
1.3. Граматичні характеристики багатослів'я: синтаксичні структури та взаємозв'язки	19
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I	23
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАГАТОСЛІВ'Я В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	25
2.1. Загальні методи аналізу багатослів'я в художніх текстах	25
2.2. Аналіз багатослів'я у прозових творах української літератури	42
2.3. Використання багатослів'я в поетичних творах	60
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТОК 1	80
ДОДАТОК 2	81

ВСТУП

Багатослів'я як мовне явище привертає дедалі більшу увагу сучасних лінгвістів, оскільки воно безпосередньо пов'язане з проблемами мовної економії, функціональної доцільності та стилістичної якості висловлювання. У працях сучасних мовознавців, зокрема дослідників стилістики тексту поняття багатослів'я уже набуло термінологічного значення і окреслюється як стильова помилка, що виникає внаслідок невміння (чи небажання) писати стисло [25; 183]. У межах комунікативної діяльності багатослів'я може виступати як недолік, що погіршує зміст повідомлення, або ж, навпаки, як засіб стилізації, увиразнення, експресії мовлення. Особливої ваги набуває дослідження багатослів'я в умовах стилістично розмежованого мовного середовища, де кожен стиль – розмовний, художній, науковий, офіційно-діловий та медійний – має власні норми економності й виразності мовлення. Дослідники розглядають різні аспекти багатослів'я. П. Селігей здійснив аналіз основних типів багатослів'я у наукових текстах [29]; Л. Кулішенко [14] та О. Тараненко [30] досліджували прояв багатослів'я у вживанні плеоназмів на лінгвістичному рівні; І. Судук та В. Кешієв [29] вивчали багатослів'я як порушення лексичної норми у мові сучасної української преси; О. Книш [12] та А. Ткаченко [31] займались аналізом багатослів'я на рівні художнього тексту.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в системному аналізі лексико-семантичних та граматичних чинників, які спричиняють появу багатослів'я в українській мові. Незважаючи на наявність окремих робіт, присвячених мовній надмірності, комплексний аналіз цього явища у площинах семантики, граматики та стилістики залишається недостатньо реалізованим. Зростання обсягу комунікації у цифровому просторі також потребує переосмислення мовних стратегій, що використовуються у різних жанрах і формах мовлення, зокрема щодо лаконічності чи надмірності висловлення.

Об'єктом дослідження є багатослів'я як стильове явище у лексико-семантичних та граматичних одиницях української мови, зокрема граматичні конструкції, що містять надмірності у використанні мовних засобів для передавання необхідного змісту.

Предметом дослідження виступають лексико-семантичні особливості багатослів'я, його відповідність чи невідповідність стильовим нормам мови. **Мета роботи** полягає в тому, щоб на основі теоретичного узагальнення та аналізу текстового матеріалу окреслити лексико-семантичні та граматичні чинники, які обумовлюють виникнення багатослів'я, простежити його функціонування в українській мові, зокрема в художніх текстах, виробити рекомендації щодо уникнення використання в текстах надмірних засобів мови.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

- визначити поняття багатослів'я в контексті мовознавчих досліджень;
- охарактеризувати лексико-семантичні особливості багатослів'я в українській мові;
- проаналізувати синтаксичні особливості багатослів'я;
- з'ясувати загальну специфіку прояву багатослів'я у художніх текстах української літератури;
- провести практичний аналіз проявів багатослів'я у прозових творах української літератури;
- здійснити практичний аналіз проявів багатослів'я в поетичних творах української літератури.

Методологічну основу дослідження становлять:

- метод лінгвістичного спостереження та опису, що дає змогу систематизувати й класифікувати одиниці мови, які виявляють ознаки багатослів'я;
- метод лексико-семантичного аналізу, який дозволяє виявити надмірні мовні конструкції на лексичному та значеннєвому рівнях;
- метод синтаксичного аналізу, застосований для аналізу граматичних структур і виявлення надлишкових елементів;
- метод інтерпретації художнього тексту, необхідний для встановлення ролі багатослів'я у формуванні естетичного ефекту та авторської манери.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі лексико-семантичних і граматичних механізмів утворення багатослів'я в українській мові з урахуванням їх функціональної та стилістичної специфіки.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування його результатів у викладанні курсу української мови, стилістики, редагування текстів, а також у практиці лінгвістичної експертизи текстів різного призначення.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ багатослів'я В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1. Поняття багатослів'я: визначення та особливості функціонування в різних стилях мовлення

Багатослів'я – це мовне явище семантичної надлишковості, коли повідомлення містить більше слів для вираження змісту, ніж потрібно, тобто в контексті повторюються слова із близьким значенням, які можна замінити одним точним словом задля простішого і чіткішого висловлення думки. Наприклад, вислів «період часу» має надлишковий компонент «часу», адже достатньо просто сказати «період», а розгорнутий вираз «набувати білого кольору» можна замінити одним дієсловом «білішати». У таких випадках форма вислову (словесне вираження) переважає над змістом, породжуючи семантичну надлишковість (надмір слів). Це протилежне явище до семантичної економії (стислості), коли зміст переважає форму і деякі слова пропущено (еліпсис).

А. Коваль наголошує, що багатослів'я найчастіше є наслідком невміння чи небажання висловлюватися лаконічно [13]. Воно суперечить принципу мовної економії і протистоїть стислості як важливій комунікативній якості тексту. Більшість дослідників кваліфікують невиправдане багатослів'я як стильову помилку – недолік мовлення, що заважає ефективній комунікації. Ще свого часу Арістотель стверджував у своїй «Риторичі», що довгі промови з нічого лише свідчать про нездатність викладати думки чітко та лаконічно [45; 136].

Варто зауважити, що поняття багатослів'я близьке до таких термінів, як плеоназм і тавтологія. Плеоназм у риторичі традиційно означає надлишковий мовний зворот, наприклад, «чорна темрява» чи «гарячий кип'яток», де додаткове означення дублює зміст основного слова. Тавтологія – це повторення того самого

або спільнокореневого слова («пам'ятний сувенір», «масло масляне»). У науковій літературі інколи не розрізняють суворо плеоназм і тавтологію, вживаючи ці терміни як синоніми стилістичної надлишковості. У даній роботі під багатослів'ям розуміємо усі прояви мовного надміру, коли думка могла бути виражена більш стисло без втрати змісту.

Досліджуючи наукові тексти, український мовознавець П. Селігей пропонує власну класифікацію основних різновидів багатослів'я. Вчений визначає такі типи семантичної надлишковості:

- Кількаслів'я – вживання кількох слів замість одного. Це випадки, коли предмет, ознаку чи дію, для яких існує точний однослівний відповідник, автор передає описово двома, трьома і більше словами. Наприклад: «справляти позитивний вплив на ефективність управління» замість «поліпшувати управління»; усталені канцелярські звороти на кшталт «значна кількість» замість «багато», «у більшості випадків» замість «здебільшого», «науковий співробітник» замість «науковець» тощо.
- Навколослів'я – вживання описових зворотів або розлогих визначень замість прямих назв. Іншими словами, предмет чи поняття називається не прямо, а через перифрази. Наприклад: замість слова «визначення» використано «дефінітивна окресленість понять»; замість простого «настрій» – «внутрішній душевний стан». На відміну від художнього перифразу (який може бути стилістично виправданим, скажімо «Львів – український П'ємонт»), навколослів'я у науковому чи діловому тексті стилістично невиправдане. Воно лише штучно розтягує обсяг висловлювання й ускладнює розуміння без додаткової користі.
- Зайвослів'я – уживання непотрібних або необов'язкових слів, зокрема «універсальні» слова-паразити; штампи і канцеляризми, наприклад,

канцелярська фраза «має місце тенденція до зростання» містить зайві слова, адже достатньо сказати «спостерігається тенденція зростання» або ж «тенденція зростає». У розмовній мові прикладом зайвостів'я можуть бути слова-паразити, наприклад, «як би», «типу», «значить», які не несуть сенсу. У писемному мовленні – надлишкові конструкції «слід відмітити, що...», «справді кажучи» тощо, яких можна уникнути без втрати змісту.

- Словоповтори (тавтології) – невиправдані повтори того самого або близького за змістом слова в одному реченні. Дослідник виокремлює повторення того самого слова (лексична тавтологія); повторення спільнокореневих слів («хвороба захворіла»); дублювання значення іншим словом («початковий початок» – обидва слова означають одне й те саме); повтор змісту через кілька різних слів («вільний і незалежний», якщо обидва означають одне поняття) [25; 185].

На сьогодні дослідники відзначають кілька причин появи багатослівності у мовленні. Однією з головних причин є відсутність уміння стисло формулювати думку та відбирати найсуттєвіше. Недосвідчений автор часто додає зайві подробиці та повторює сказане, замість чітко структуровано викласти основну тезу. Така надмірна докладність і повторюваність пояснюється незнанням правил оптимального викладу або недостатнім редагуванням тексту. Відомий афоризм Б. Паскаля ілюструє одну з причин багатослів'я – поспішність і небажання скорочувати написане: «Я зробив цей лист довгим тільки тому, що не мав часу написати його коротше» [41; 865], [24; 36]. Справді, швидке «на одному диханні» писання чи мовлення часто містить зайві слова – автор не витрачає часу на стискання тексту, залишаючи в ньому все, що спало на думку.

Друга важлива передумова – свідоме або підсвідоме прагнення надати висловлюванню значущості й ваги. Особливо це проявляється в науковому та офіційно-діловому стилях. П. Селігей зауважує, що автори нерідко вживають

громіздкі загальнонаукові терміни й абстрактні слова не стільки з потреби точно передати зміст, скільки з бажання «нашпигувати виклад “ученими” термінами», щоб начебто підвищити науковість тексту [24; 36]. Таке зловживання “розумними словами” призводить до багатослів’я: текст обростає надмірними канцеляризмами й абстракціями (наприклад, «здійснювати аналіз» замість «аналізувати», «мати вплив» замість «впливати»), що лише ускладнює виклад. Аналіз реальних наукових статей показав, що загальні слова типу «питання», «аспект», «процес», «фактор» часто з’являються в реченнях не через необхідність, а задля солідності тексту. Наприклад, речення «Це є суттєвим гальмівним чинником на шляху будь-яких перетворень» можна спростити до «Це суттєво гальмує перетворення» без втрати сенсу. Отже, прагнення до псевдонаукового стилю – одна з причин надмірної багатослівності, особливо в академічних текстах.

Інші причини багатослів’я можуть мати психологічний характер. Зайві слова інколи породжені невпевненістю мовця або страхом висловитися різко – тоді людина навмисно пом’якшує думку додатковими фразами, багатослівними ввічливими формулами. Так, замість прямого твердження використовують довгі вступи типу «Мені здається, що, можливо, це не зовсім правильне рішення...». Подібний розлогий вступ покликаний пом’якшити категоричність оцінки, але водночас розмиває зміст висловлювання. Самохвальство або багатослівна манера самовираження теж може бути фактором: людина говорить багато, щоб привернути більше уваги до себе, навіть якщо її слова повторюються чи не несуть нового змісту.

У навчальному середовищі причиною багатослів’я часто стає вимога обсягу: студенти й учні, маючи норматив за кількістю сторінок чи слів, несвідомо додають зайві фрази, повторюють одну й ту саму думку різними словами, щоб досягти заданого об’єму тексту. Це породжує «академічне багатослів’я», коли

форма (кількість слів) перевищує зміст. Таким чином, існує значна кількість причин багатослів'я – від недостатніх навичок стислого мовлення до свідомих стратегій викладу матеріалу. Зазначимо, що всі ці причини призводять до спільної комунікативної проблеми: надлишок слів без збільшення обсягу змісту.

У більшості випадків багатослів'я розглядається як негативне явище, адже зайві слова руйнують ясність та ефективність комунікації. Як зазначалося, невиправдана вербальна надмірність суперечить принципу економії мовлення та максимі кількості Г. Грайса: повідомлення не повинно містити більше інформації, ніж потрібно [25.1; 136]. Зайві слова перевантажують увагу слухача чи читача, затягують процес сприйняття і викликають роздратування. У стилістиці існує чимало прикладів, коли скорочення багатослівних конструкцій робить текст набагато зрозумілішим і переконливішим. В англomовній традиції існує крилатий вислів: «Omit needless words» – «Уникайте зайвих слів» [43], сформульований В. Странком як одне з правил якісного письма. Його продовженням є думка: «Сильніше письмо – лаконічне письмо», оскільки кожне зайве слово послаблює вислів. Така оцінка відображає загальноприйнятту точку зору: багатослівність погіршує якість тексту, робить його громіздким і менш змістовним.

Водночас, комунікативна роль багатослів'я не завжди однозначно негативна. У певних ситуаціях семантична надлишковість може відігравати позитивну роль. Наприклад, в усному мовленні надлишкові повтори й дублювання думки різними словами сприяють кращому засвоєнню інформації. Якщо слухач не розчув або не зрозумів якесь слово, його синонімічний дублер у тому ж реченні допоможе вхопити зміст. Цю властивість називають редувантністю мови, яка підвищує надійність комунікації: навіть при перешкодах (шум, нечіткий почерк тощо) дублювання інформації різними способами гарантує, що повідомлення точно дійде до адресата. Тому під

редундантністю розуміють інформацію, яка виражена більш ніж один раз для ідентифікації потрібної інформації [43.1; 21].

Крім того, у художньому мовленні багатослів'я інколи використовується зумисне як стилістичний прийом. Риторичний плеоназм може надати фразі урочистості, емоційної наснаженості, створити особливий ритм або інтонацію. Наприклад, повторення синонімічних означень («сумно-печально», «тихомирно») може посилювати образність та виразність тексту. Дослідження української художньої літератури показують, що плеоназми в художньому тексті – це не просто «словесний баласт», а й джерело експресивності. За спостереженням дослідників, у сучасній прозі навмисне дублювання близьких за змістом слів здатне увиразнити емоційний стан героїв, передати тонкі відтінки настрою, створити ритмічну організацію прози. Таким чином, в художньому дискурсі надмір слів іноді стає засобом стилю, а не хибою.

Зазначимо, що вербальна надмірність є міжстильовим явищем – вона наявна у всіх функціональних стилях мовлення. Однак, масштаби, форми та оцінка багатослів'я різняться залежно від стилю. У нашому дослідженні вважаємо за потрібне розглянути особливості прояву багатослів'я у кожному функціональному стилі української мови.

У наукових текстах багатослів'я спостерігається чи не найчастіше. Причинами є прагнення до формальної повноти викладу, зловживання термінологічними кліше, канцеляризація мови досліджень. Науковці часом вважають, що розлогі конструкції надають тексту солідності, а тому використовують «науковий жаргон» – накопичення абстрактних і загальних слів. Наприклад, замість «Дослідили вплив факторів» пишуть «Провели дослідження щодо визначення впливу ряду чинників». Такий текст стає громіздким і важким для сприйняття. Стилiсти наголошують, що науковий стиль, попри вимогу

точності, повинен тяжіти до лаконізму. У сучасних вимогах до наукових публікацій прямо говориться про необхідність уникати надмірно довгих фраз і повторення думок різними словами. Тому багатослів'я вважається стилістичною помилкою наукового стилю, що знижує його ясність. Натомість вдале редагування наукового тексту часто полягає саме в усуненні зайвих слів і спрощенні конструкцій до необхідного мінімуму.

Канцелярська мова традиційно схильна до багатослівних штамів. Офіційні документи наповнені громіздкими зворотами типу «в силу того, що...» (замість «через те, що...»), «має місце порушення» (замість «сталось порушення»), «з метою недопущення» (замість «щоб не допустити»). Хоча офіційний стиль і потребує певної стандартизації формулювань, сучасні інституції з ділового мовлення закликають позбавлятися мовного багатослів'я, оскільки воно ускладнює розуміння інструкцій і положень.

У журналістиці та мас-медіа зловживання словами також небажане: газетний або інтернет-текст має бути динамічним та ємним. Проте, в медійному стилі автори іноді навмисно вдаються до багатослівних повторів для акцентування. Наприклад, у статті неодноразове повторення лозунгу справляє емоційний вплив на читача. У жанрах есе, колонки чи ораторської промови, що межують з публіцистикою, допускається певна розлогість як стилістичний прийом – задля створення ефекту розмовної невимушеності або ж підкреслення особистого стилю автора.

У мові художньої літератури ставлення до багатослів'я найбільш складне. З одного боку, літературні критики цінують вміння письменника бути лаконічним і не перевантажувати текст зайвими деталями. З іншого боку, саме в художньому стилі багатослівність може стати частиною авторської манери. Деякі класики відомі своїм розлогим, бароково багатослівним стилем, зокрема Микола

Гоголь чи Оноре де Бальзак використовували довгі речення з повтореннями і докладними описами, що створювало неповторний наративний ритм. У діалогах персонажів багатослів'я може служити засобом характеротворення: герой, який говорить багато, але не по суті, – поширений образ.

У повсякденному мовленні люди часто бувають багатослівними. Для усного спілкування природним є повторення думки різними способами, повернення до вже сказаного, використання зайвих слів-зв'язок («ну», «так би мовити», «розумієш»). Такі елементи надають мовленню спонтанності, допомагають виграти час на обдумування, встановлюють контакт з співрозмовником. У спокійній дружній бесіді невелика “надлишковість” не сприймається як щось погане, вона скоріше створює ефект невимушеності. Проте, коли співрозмовник надто затягує розмову порожніми словами, це оцінюється негативно (відома фраза «лє воду» саме про таку ситуацію).

Варто звернути увагу на граматичні аспекти багатослівності в різних мовах. Наприклад, у деяких мовах існують конструкції, які з погляду іншої мови видаються плеонастичними, але в межах власної системи не сприймаються як помилка. Так, в іспанській розмовній мові типові вирази «entra adentro» («заходь всередину») чи «subir arriba» («піднятися наверх») – тут дієслово вже містить значення напрямку, а прислівник дублює його. Для іспанця це скоріше підсилення, тоді як дослівний переклад звучить надлишково. У тюркських мовах широко вживаються конструкції типу «їсти їжу» (досл. уетек уетек турецькою), «писати письмо» (yazı yazmak), які буквально є повтором змісту, але насправді є нормальними словосполученнями.

Межа між нормативною повторюваністю і власне багатослів'ям може залежати від мовної системи та традиції. Те, що в одній мові однозначно кваліфікують як багатослівний зворот, в іншій може бути усталеним виразом

(наприклад, англійське «tuna fish» – дослівно «тунець-риба», яке для українця звучало б як тавтологія, але в англійській це просто назва риби). Лінгвісти при контрастивному аналізі мов звертають увагу на такі розбіжності з метою уникнення калькування чужих плеоназмів у перекладі.

Отже, оцінка багатослів'я значною мірою залежить від його функціональної доречності в конкретному мовленнєвому акті. Якщо надлишкові слова не виконують жодної додаткової функції – ні змістової, ні емоційної, ні стилістичної, – вони вважаються мовним баластом, що ускладнює сприйняття тексту та знижує його комунікативну ефективність. Таке багатослів'я розглядають як негативне явище, якого доцільно уникати в академічному, офіційно-діловому та медійному стилях. Водночас у тих випадках, коли повтори, описовість чи розгорнутість конструкцій свідомо використовуються для підкреслення головної думки, посилення емоційного впливу або створення художнього ефекту, доречний вербальний надлишок набуває статусу стилістично виправданого засобу. Залежно від функціонального стилю української мови природа багатослів'я, способи його реалізації та сприйняття можуть істотно відрізнятися.

1.2. Лексико-семантичні особливості багатослів'я в українській мові

Лексико-семантичні ознаки багатослів'я виявляються насамперед у надлишковому доборі слів, які дублюють або повторюють зміст одне одного без суттєвого інформаційного внеску. Інакше кажучи, у мовленні виникають словесні комбінації, де декілька слів могли б бути замінені одним (або взагалі усунені), не втрачаючи логічної завершеності та ясності висловлювання. У світовій лінгвістичній традиції такі явища зазвичай визначають поняттями *redundancy*, *verbosity*, *pleonasm*, а в українській – *багатослів'я*, *плеоназм*, *зайвослів'я* тощо [14; 35].

О. Селіванова стверджує, що на лексичному рівні багатослів'я часто пов'язане з уживанням **синонімічних повторів**, коли близькі за змістом слова з'являються в одному реченні й лише дублюють інформацію (наприклад, *“безкоштовний подарунок”* або *“пам'ятний сувенір”*); **термінологічних кальок**, що копіюють чужомовні звороти, утворюючи плеонастичні словосполучення (наприклад, *“основний пріорітет”*, де *“основний”* і *“пріорітет”* фактично тотожні за змістом); **абстрактних сполучень**, які збільшують кількість слів без додаткових семантичних відтінків (наприклад, *“здійснювати контроль”* замість *“контролювати”*).

За спостереженнями П. Селігея, типовою ознакою українських наукових і ділових текстів є накопичення «універсальних канцелярських» слів (на кшталт *“здійснювати”*, *“провадити”*, *“функціонувати”*), що породжують багатослівні конструкції без нового змістового внеску [25; 192]. У результаті загальне лексичне наповнення збільшується, а реальна інформативність залишається на тому самому рівні.

З лексико-семантичного погляду, багатослів'я проявляється у вживанні зайвих синонімів, плеоназмів, тавтологічних конструкцій, надмірних пояснень, а також слів-паразитів і канцеляризмів. Таке мовне утворення не тільки ускладнює сприйняття інформації, але й часто знижує рівень мовної культури мовця або автора тексту.

Одним із найпоширеніших лексичних проявів багатослів'я є вживання кількох синонімічних одиниць одночасно. І. Мамчур підкреслює, що синонімія охоплює не лише взаємозв'язки між окремими словами, а й пронизує мовну систему загалом. Синонімічні відповідники можуть існувати на різних мовних рівнях. Проте, зазвичай, коли йдеться про синонімію, мають на увазі групи слів, близьких за значенням. Так звані абсолютні або точні синоніми трапляються нечасто, переважно серед спеціалізованої термінології. У більшості випадків під час уважного аналізу виразів, які здаються рівнозначними, можна виявити відмінності у змісті. Мова, як правило, уникає надмірного дублювання, прагнучи розмежувати близькі за значенням слова шляхом розвитку протилежних смислових відтінків [16; 16]. Отже, у більшості випадків таке дублювання не обґрунтоване стилістичною потребою, а є наслідком невпевненості у доборі слів або прагнення підсилити емоційність вислову. Розгляньмо приклад «Я його бачив, зустрічав, помічав не раз на вулиці». У цьому випадку доцільним є вживання лише одного дієслова – «бачив», оскільки всі три слова вказують на один і той самий процес сприйняття об'єкта візуально. Надмірне використання синонімів створює ефект перевантаженості тексту і знижує його мовну ефективність.

Багатослів'я проявляється також у вживанні плеоназмів. У лінгвістичних дослідженнях О. Книш та В. Коломийцева розглядають плеоназм як компонент мовної структури, що виявляється у надмірному повторенні граматичних або лексичних елементів висловлення [12; 134], [14; 33]. Такі повтори, на думку

дослідників, найчастіше мають характер стилістичної фігури, сутність якої полягає в надлишковості мовного вираження через семантичне дублювання певних частин повідомлення. Науковці, як правило, вбачають у плеоназмах інструмент посилення експресивності мовлення, оскільки вони дозволяють передати додаткові смислові чи емоційні відтінки. Окремі автори також звертають увагу на синтаксичні параметри цього явища. Зокрема, В. Коломийцева запропонувала розширене трактування плеоназму, включаючи до нього синонімічні, значеннєво подібні чи тотожні лексеми, а також усі типи повторів [14]. Дослідниця розмежовує плеоназми на обов'язкові та факультативні й наголошує на тому, що подібні структури можуть свідчити про синтаксичну ускладненість або неповноту речення [14; 34]. Л. Кулішенко та О. Тараненко трактують плеоназм як небажане явище, що трапляється внаслідок обмеженого словникового запасу мовця або невміння точного слововживання [15; 3], [30; 491]. Науковці зазначають, що надмірність у мовленні виникає через поєднання значеннєво близьких або тотожних одиниць, що, у свою чергу, порушує змістову цілісність тексту і суперечить загальноприйнятим комунікативним нормам. Зазначимо, що у науковому дискурсі плеоназм як ненормативне явище найчастіше досліджується в межах фахового мовлення – зокрема, офіційно-ділового або наукового. Однак дослідники також підкреслюють його активну присутність у сфері художнього мовлення, де він може виступати стилістичним засобом.

Зазначимо, що плеонастичні конструкції активно функціонують у мові сучасних мас-медіа, що є особливо показовим у контексті інформаційної динаміки та потреби у виразності мовлення. У журналістському дискурсі, зокрема в новинних повідомленнях, публіцистичних статтях та аналітичних матеріалах, плеоназми зустрічаються досить часто. Їхня поява зумовлена як прагненням надати висловлюванню додаткової експресії або логічної вагомості,

так і впливом мовних шаблонів, які укорінилися в публічній комунікації. Для прикладу, у новинному заголовку: «Головний пріоритет НАТО – уникнути прямої військової конфронтації з Росією», – Шольц (mind.ua, 22.04.2022), маємо вираз «головний пріоритет», який містить семантичне дублювання, адже лексема пріоритет уже передбачає найвищу значущість. Аналогічна лексична надмірність спостерігається у фразі: «Це стосується одного із головних пріоритетних завдань нинішньої влади – розвитку інфраструктури кожного регіону» («Волинські новини», 03.09.2019). Тут поєднання прикметників «головний» і «пріоритетний» не лише ускладнює конструкцію, а й демонструє порушення мовної економії через надлишкове уточнення. Такі приклади свідчать про тенденцію до використання плеонастичних одиниць як засобу посилення смислової або емоційної виразності, хоча з позицій нормативної лінгвістики вони сприймаються як небажані елементи, що знижують якість мовлення та порушують принципи стилістичної доцільності. Зважаючи на це, плеоназми у медіатекстах можуть слугувати показником мовленнєвих тенденцій, рівня професійної культури журналіста та загального впливу інформаційного середовища на мовну норму.

Низка плеонастичних конструкцій є доказом того, що лексичні недоліки є типовими в науковому мовленні: загалом усе назване (нормативно: усе назване або загалом), переважна більшість досліджень (нормативно: більшість досліджень), захист відбувся рік тому назад (нормативно: захист відбувся рік тому або захист відбувся рік назад), дата призначена на місяць вересень (нормативно: дата призначена на вересень), свій індивідуальний графік (нормативно: індивідуальний графік), вся решта наукових праць (нормативно: решта наукових праць), запропонувати правильні взірцеві варіанти (нормативно: запропонувати правильні варіанти).

Тавтологія – це повторення однакових або близьких за значенням слів у межах одного вислову або речення. Використання тавтології у більшості випадків є недоцільним і свідчить про недостатню увагу до стилістичного оформлення висловлювання. У сучасному мовознавстві тавтологія розглядається як стилістично маркований мовний феномен, що полягає в повторенні тотожних або семантично близьких слів у межах одного вислову, речення або текстового фрагмента. Основною ознакою тавтології є порушення мовної економії та логіко-семантичної злагодженості, що спричиняє надмірність у передаванні інформації, а також створює враження лексичної бідності мовця. Змістова надлишковість, властива тавтологічним побудовам, знижує якість мовлення, особливо в науковому, офіційно-діловому та медійному стилях, де чіткість, стислість і точність є ключовими ознаками комунікативної ефективності. У більшості випадків використання тавтології вважається стилістично недоцільним, адже воно не сприяє поглибленню змісту висловлювання, а навпаки – ускладнює його сприйняття, створюючи штучну мовну напругу або навіть викликаючи плутанину. Типовим прикладом тавтологічної конструкції може бути «Він піднявся вгору нагору». У цьому випадку подвійне вказування напряму (вгору, нагорі) є зайвим. Достатньо обрати одне з них: «він піднявся нагору» або «він піднявся вгору».

А. Ткаченко наголошує, що тавтологія – це буквально повторення, що в літературознавстві є фігурою накопичення [31; 277]. Так, наприклад, Є. Плужник активно використовує повтори однокореневих слів у своїй поезії з певною стилістичною метою. Серед прикладів таких мовних конструкцій: «сотворить добро недобрий» («Дні», 176), «суди мене судом твоїм суровим» («Рівновага», 313), «все затверджене твердити» («Рівновага», 333), «Люди! Людці... Людва» («Рівновага», 315). У подібних образах спостерігається зростання емоційної напруги, посилення експресивності. Завершальний елемент у таких ланцюжках,

як правило, слугує кульмінаційною точкою вислову, втілюючи головну ідею, заради якої автор створює подібну стилістичну фігуру. Застосування повторів має на меті акцентування, емоційне підкреслення певної думки, виокремлення її з-поміж інших. Наголосимо, що надмір однокореневих слів у поезиці Плужника не є вадю – навпаки, така мовна форма цілком виправдана й функціонально доцільна. Вона дає змогу передати особисте світовідчуття митця, розкриває глибину його емоцій. Повтор із варіативною зміною слова надає вислову експресії, повертає йому первісну образність. Незважаючи на певну надлишковість, така стилістика збагачує текст додатковими смисловими й емоційними відтінками.

Багатослів'я виявляється також у надмірному поясненні – повторенні однієї й тієї самої думки різними мовними засобами, що не збагачують зміст, а лише дублюють уже висловлену інформацію. Наприклад, речення «Цей роман є автобіографічним твором, тобто таким, у якому автор зображає власне життя, використовуючи події зі своєї біографії» лише повторює те, що вже сказано словом «автобіографічним».

Отже, багатослів'я на лексико-семантичному рівні виявляється через надмірне використання синонімічних одиниць, плеоназмів, тавтологічних конструкцій, а також через застосування надмірних пояснень, які не несуть нової семантичної інформації. Такі лексико-семантичні прояви багатослів'я не лише ускладнюють сприйняття тексту, а й знижують його інформативність, порушуючи принципи мовної економії та стислості.

1.3. Граматичні характеристики багатослів'я: синтаксичні структури та взаємозв'язки

Граматична надлишковість у контексті багатослів'я постає як використання таких синтаксичних або морфологічних засобів, що дублюють чи повторюють уже виражені в тексті змістові компоненти. У цьому контексті говоримо про випадки, коли структура речення створює додатковий, не завжди потрібний рівень деталізації або повтору, що не збагачує основний сенс висловлювання. В українському мовознавстві поняття граматичної надмірності набуває особливої актуальності через традиційну складність синтаксичних конструкцій, багату систему відмінкових форм і розвинену підрядність [11].

На відміну від суто лексико-семантичного дублювання (наприклад, уживання плеонастичних словосполучень чи синонімічних повторів), граматична надлишковість може виявлятися в надмірному використанні узгоджуваних зворотів, відокремлених членів речення або зайвих службових слів. О. Соколова зауважує, що низка складнопідрядних конструкцій у наукових і ділових текстах додає формального “оболонкового” обсягу, не уточнюючи предмет розгляду і не вносячи суттєвих змістових доповнень [27].

Важливо й те, що лексична та синтаксична надмірність нерідко взаємодіють, утворюючи комплексні форми багатослів'я. Наприклад, якщо автор використовує тавтологічні або плеонастичні словосполучення на лексичному рівні (наприклад, “період часу”, “майбутні перспективи”), надмірність може поглиблюватися ще й граматичним “розтягуванням” речення через додавання сполучних слів, відокремлених уточнювальних зворотів чи нагромадження підрядних частин.

Зазначимо, що попри беззаперечну перевагу різноманітності синтаксичних засобів в українській мові, саме багатство граматичних форм у низці випадків зумовлює формування синтаксичних конструкцій, які штучно ускладнюють структуру висловлювання та призводять до необґрунтованого збільшення обсягу тексту без відповідного семантичного навантаження. У науковій літературі окреслено кілька ключових механізмів, що спричиняють такі явища. Зокрема, дослідники звертають увагу на надмірне використання розгалужених складнопідрядних речень із послідовно розташованими підрядними частинами, які часто дублюють або надміру деталізують основну думку, ускладнюючи її сприйняття. Подібні конструкції можуть порушувати принципи лаконічності, логічної завершеності та стилістичної єдності наукового викладу. І Федькова стверджує, що автори наукових і ділових текстів інколи намагаються вкласти в одне громіздке речення все, що можна було б розподілити кількома коротшими та конкретнішими конструкціями. Унаслідок цього, на думку дослідниці, читач витрачає більше зусиль на розуміння структури речення, ніж на засвоєння фактичної інформації [32]. Така надмірна ускладненість, зазвичай, пов'язана з відсутністю логічного планування тексту й бажанням зобразити науковість через формально складну синтаксичну побудову.

Надмірне вживання пасивних конструкцій є ще одним вагомим чинником. У класичному пасивному звороті («об'єкт» + «було» + «безособова прислівникова форма на **-но/-то**») виконавець дії може бути або не названим, або поданим у напівпрозорій формі через непрямий відмінок і додаткові службові частини мови, наприклад, «було проведено аналіз впливу наявних чинників щодо...» Деякі автори, особливо у звітах та наукових статтях, прагнуть зробити текст «більш офіційним» або «відстороненим», але вживають кілька пасивних форм поспіль, що призводить до каскадного нагромадження віддієслівних іменників («проведення дослідження», «здійснення перевірки», «виявлення

наявних аспектів”), які можна замінити активними дієсловами “дослідити”, “перевірили”, “виявили.

Надмірність особливо виразно виявляється у випадках надуживання вставних або вставлених конструкцій, які покликані забезпечити додаткове пояснення, уточнення чи контекстуалізацію висловлюваного. У межах медійного й офіційно-ділового стилів спостерігається тенденція до включення розгорнутих вставних ремарок, що лише номінально збагачують зміст, але фактично не впливають на логіко-семантичну структуру висловлювання. Наприклад, у реченнях на кшталт: «Зазначимо, що, як відомо, цей процес, що, власне, певним чином уже підтверджено попередніми дослідженнями, має загалом тривалу історію...» автор вдається до вставних слів, які переважно дублюють або неістотно розширюють основне повідомлення. Таке нагромадження супровідних конструкцій ускладнює сприйняття і призводить до стилістичного перевантаження тексту. Виважене редагування подібних фрагментів – шляхом їх скорочення або повного усунення – сприяє підвищенню чіткості, лаконічності та змістової насиченості висловлювання.

В окрему групу синтаксичних чинників, що сприяють надмірній словесній експансії, доцільно віднести нагромадження сурядних і підрядних сполучників, відоме в лінгвістичній традиції як полісиндетон. Так, В. Горпинич визначає, що це «така побудова фрази, при якій усі або майже всі однорідні члени речення зв'язані між собою одним і тим самим сполучником» [7; 376]. Подібно потрактовує і Р. Мейер: «полісинтетичний зв'язок — навмисне багаторазове використання сполучників для з'єднання двох чи більше членів речення» [40; 90]. О. Селіванова відзначає, що «полісиндетон – стилістична фігура мовлення, що полягає в повторенні однакових сполучників у простому чи складному реченні» [23; 564].

У низці науково-популярних та публіцистичних текстів спостерігається надмірне повторення сполучників типу «і... і... і», що виходить за межі функціонально виправданого вживання, або ланцюгові побудови підрядних частин із використанням «що... що... які... коли... де...».

Як зауважує Дж. Дікенс, у художньому стилі полісиндетон іноді виконує стилістичну функцію – посилює експресію, емоційне тло або ритмомелодику тексту [36]. Проте, у більшості випадків, особливо в науковому та офіційно-діловому мовленні, така надмірна синтаксична розгалуженість є наслідком відсутності навички структурно оптимізувати висловлювання, що призводить до ускладнення сприйняття та втрати логічної чіткості. У документах та академічних працях, де домінуючим має бути принцип прозорості й функціональної доцільності, полісиндетон частіше є стилістичним недоліком.

Отже, найчастіші джерела синтаксичної надмірності в українській мові охоплюють надмірне вживання пасивних конструкцій, надуживання вставних або вставлених конструкцій, нагромадження сурядних і підрядних сполучників, відоме в лінгвістичній традиції як полісиндетон. Кожна з цих тенденцій може бути редагована шляхом продуманої перебудови речення, заміни громіздких пасивів активними зворотами, скорочення або усунення вставних словосполучень, а також упорядкування сурядних та підрядних структур.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.

Під терміном «багатослів'я» маємо на увазі мовне явище, що характеризується семантичною надмірністю, коли для вираження змісту використовуються зайві слова, які дублюють зміст один одного або ж замінюють коротший елемент із тим самим змістом. Залежно від комунікативної ситуації багатослів'я може виступати в двох аспектах, як стильова помилка, що погіршує зрозумілість повідомлення, або ж як засіб стилізації, що додає емоційної виразності.

У процесі наукового дослідження було встановлено, що багатослів'я є проявом семантичної надмірності, що суперечить принципам мовної економії та ефективності комунікації. Його виникнення зумовлене як лінгвістичними факторами (недостатній рівень мовної підготовки, неповне розуміння правил викладу), так і психологічними (прагнення до демонстрації значущості, самовираження через мовлення).

Багатослів'я є вадодою мовлення, що спостерігається у всіх стилях мови. У наукових та офіційно-ділових текстах багатослів'я часто використовується для підвищення статусу матеріалу, однак такі стратегії знижують його зрозумілість і доступність. Водночас, у розмовному та художньому мовленні багатослів'я може мати стилістичну доцільність, виконуючи роль емоційного забарвлення та уточнення змісту.

Комплексне дослідження лексико-семантичних та граматичних особливостей демонструє, що багатослів'я в українському мовленні має різноманітні форми реалізації, які суттєво впливають на якість комунікації. Лексична надмірність часто проявляється у вигляді тавтологій, плеоназмів, синонімічних повторів і штапованих конструкцій, що знижують інформативну цінність тексту. Граматична надмірність зумовлена вживанням ускладнених синтаксичних

структур, пасивних форм, вставних зворотів і полісиндетону, що порушує логічність і лаконізм висловлювання.

Часто лексична та граматична надмірності поєднуються, утворюючи складні форми багатослів'я, що призводять до накопичення неінформативних елементів у реченні. Такі конструкції знижують прозорість викладу та створюють ілюзію складності й науковості, хоча насправді ускладнюють комунікативну ефективність тексту. Це явище характерне не тільки для масового мовлення, а й для текстів офіційно-ділового, публіцистичного та наукового стилів. Аналіз підтверджує, що основною причиною таких проявів є відсутність логічного планування викладу, шаблонність мислення або невпевненість автора.

Усвідомлення природи багатослів'я та розвиток навичок його редагування є важливими для підвищення мовної компетентності, вдосконалення індивідуального мовлення та формування точного, логічно організованого висловлювання.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАГАТОСЛІВ'Я В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

2.1. Загальні методи аналізу багатослів'я в художніх текстах

Для всебічного аналізу багатослів'я у художніх текстах було сформовано спеціальний корпус матеріалів, що охоплює прозові та поетичні твори української літератури різних періодів. До корпусу увійшли тексти класичних авторів (для відстеження традицій використання багатослівних конструкцій) та сучасних письменників (для виявлення новітніх тенденцій). Такий добір забезпечує репрезентативність дослідження: враховано твори XIX ст. (наприклад, оповідання та повісті І. Нечуя-Левицького чи Панаса Мирного), модерні літератури XX ст. (проза О. Гончара, М. Стельмаха та ін.), а також літературу початку XXI ст. (романи О. Забужко, Ю. Андруховича, поезія Ліни Костенко тощо). Усі тексти було відібрано з огляду на багатство мовностилістичних засобів, зокрема наявність повторів, докладних описів, синонімічних рядів, тобто тих елементів, що потенційно сигналізують прояви багатослів'я.

Такий підхід до формування корпусу відповідає науковій потребі дослідити багатослів'я не на матеріалі одного автора чи жанру, а в ширшому контексті. Визначаючи корпус, ми керувалися принципом достатності матеріалу для надійних висновків. До аналізу залучено десятки текстових фрагментів загальним обсягом кілька сотень сторінок. Це забезпечує статистично значущу вибірку випадків багатослів'я. Крім того, всі приклади багатослівних конструкцій, що розглядатимуться, взято лише з художньої літератури (оригінальні тексти українською мовою) – відповідно до мети дослідження. Ми свідомо не включали до корпусу тексти інших стилів (наукових, публіцистичних тощо), хоча явище багатослів'я притаманне для цих стилів також [33].

Таким чином, досліджуваний корпус чітко окреслений тематично і жанрово: це художні тексти українських авторів, у яких спостерігається надмірність мовлення різних типів.

Перед початком аналізу було здійснено попереднє читання та лінгвістичне спостереження за матеріалом корпусу. Цей етап дозволив окреслити коло мовних одиниць, що виявляють ознаки багатослів'я, та сформувані робочі гіпотези щодо їх природи. Корпусний підхід забезпечує можливість систематизації зібраних прикладів і їх кількісного підрахунку, що важливо для об'єктивності дослідження. Надалі для виявлених випадків застосовувались методики лексико-семантичного та синтаксичного аналізу.

Лексико-семантичний аналіз спрямований на виявлення і характеристику тих елементів багатослів'я, що проявляються на рівні словника та значення слів. У цьому аспекті багатослів'я найчастіше пов'язане з лексичною надмірністю – використанням кількох мовних одиниць для вираження того, що можна передати однією. Дослідженнями встановлено, що основними лексичними проявами багатослів'я є плеоназми, тавтології, надлишкові синонімічні ряди та інші семантично дублетні конструкції. Відповідно, наша методика включає такі кроки:

- Ідентифікація плеонастичних сполучень. Плеоназм – це комбінація слів, де одне з них повторює або зайво підсилює зміст іншого (наприклад, «головний пріоритет», де прикметник головний дублює значення поняття пріоритет). Ми шукаємо в текстах подібні словосполучення (іменник + синонімічний прикметник, два близькі за значенням іменники тощо) і перевіряємо, чи дійсно обидва елементи несуть той самий зміст. На цьому етапі важливо спиратися на тлумачні словники та контекст твору, щоб упевнитися, що значення слів є семантично тотожними або надмірно

близькими. Як зазначає О. Тараненко, плеоназми виникають саме через поєднання значеннєво близьких або тотожних одиниць, що порушує принцип змістової ощадливості мовлення [30; 492]. Л. Кулішенко також підкреслює, що у діловому стилі такі дублювання розцінюються як мовні недоліки, викликані невмінням точно добирати слова [15; 7]. Для нашого аналізу ми не оцінюємо плеоназми як «помилки», а розглядаємо їх як стилістичний прийом автора, тому фіксуємо кожен випадок і визначаємо його можливу функцію в тексті.

- Виявлення тавтологічних повторів. Тавтологія – це різновид лексичної надмірності, коли повторюється те саме слово або однокореневі слова без необхідності. У художніх текстах тавтологія трапляється рідше, частіше як умисний стилістичний засіб (для підкреслення стану, створення ритміки тощо). Наприклад, у фольклорному стилі й поезії можемо зустріти вислів «сумний і невеселий», де обидва прикметники мають однакове значення «печальний», навмисно поєднані задля посилення емоційного ефекту. Ми збираємо подібні випадки самоповторення лексеми чи кореня і аналізуємо, чи вони зумовлені стильовим задумом, чи є ненавмисними. Як правило, у класичних текстах тавтологічні пари застосовуються саме задля експресії, і наш аналіз це враховує.
- Аналіз синонімічних рядів і надлишкових пояснень. Ще одним проявом багатослів'я на лексичному рівні є нанизування кількох синонімів або близьких за змістом слів у межах одного речення чи фрагмента. Наш підхід полягає в тому, щоб визначити подібні синонімічні ряди та перевірити, чи несе кожен наступний елемент новий відтінок значення, чи лише повторює попередній. Якщо нових смислових відтінків не додається, такий ряд вважаємо лексично надмірним. Як зауважує І. Мамчур, українська мова зазвичай уникає абсолютних синонімів і прагне розрізнити близькі за значенням слова [16], отже пара або ланцюжок слів з тотожним змістом у

тексті найчастіше не продиктований об'єктивною потребою, а є свідченням багатослівного стилю. Окрім синонімів, до цього пункту ми відносимо надмірні пояснення – випадок, коли до основного слова додається пояснювальна конструкція без нової інформації. Наприклад, у фразі «пам'ять минулого (тобто спогади)» вставна пояснювальна частина є зайвою, бо слово пам'ять і так зрозуміле з контексту. Подібні випадки фіксуємо і відносимо до лексико-семантичних проявів багатослів'я.

Застосовуючи цю методику, ми класифікуємо знайдені лексичні дублювання за типами: плеоназми (сміслове дублювання різними словами), тавтології (повтор однокореневих одиниць), надлишкові синонімічні переліки, зайві пояснення тощо. Для кожного випадку визначається, чи є він обов'язковим чи факультативним. Такий поділ запропонувала, зокрема, В. Коломийцева: дослідниця виділяє обов'язкові плеоназми (закріплені традицією або необхідні для розуміння вислову) та факультативні, яких можна було б уникнути без втрати змісту [14; 34]. У наших текстах переважна більшість випадків належить до факультативних, тобто автор міг би уникнути надмірності, але свідомо чи несвідомо використав її. Фіксуючи такі випадки, ми звертаємо увагу і на можливий стилістичний ефект: чи надає це повторення додаткової експресивності, образності, ритмічності, чи навпаки обтяжує сприйняття. Як зазначають О. Книш і В. Коломийцева, плеонастичні конструкції в художньому мовленні часто виконують саме експресивну функцію – слугують інструментом посилення емоційного впливу [14; 38].

Таким чином, лексико-семантичний аналіз дозволяє не лише виявити надмірні мовні елементи, але й зрозуміти їх роль у тексті – чи то стилістичний прийом, чи то випадкова надлишковість авторського мовлення.

Варто підкреслити, що результати лексичного аналізу співвідносяться з нормами літературної мови. У мовознавчих працях плеоназм і зайві слова здебільшого характеризуються як небажане явище, що виникає від обмеженого словникового запасу або недбалості мовця [24; 22]. У нашому дослідженні, однак, ми трактуємо ці явища ширше – як невід’ємну частину стилістичної палітри художньої літератури. Такий підхід узгоджується з твердженнями дослідників, що в художньому стилі надмірність може бути виправданою для досягнення певного ефекту. Отже, методика лексико-семантичного аналізу охоплює як кількісний аспект (підрахунок і класифікація випадків лексичного багатослів’я в корпусі), так і якісний аспект (інтерпретація їх функцій у тексті). Зібрані дані про лексичні прояви багатослів’я слугують основою для подальшого синтаксичного аналізу, адже часто лексична і граматична надмірність взаємопов’язані.

Синтаксичний аналіз зосереджений на вивченні граматичних структур, які призводять до надмірності висловлення. Якщо лексико-семантичний підхід виявляє зайві слова, то синтаксичний – зайві або надто складні конструкції речення. У межах цього етапу ми аналізуємо речення з корпусу, аби виявити структурні елементи, що дублюють уже поданий зміст або ускладнюють фразу без необхідності. В українській мові, з її розвиненою системою підрядності та багатством граматичних форм, є чимало можливостей сказати «те саме довше» – через складні речення, повтори сполучників, ввідні конструкції тощо. Наше завдання – систематично зафіксувати подібні випадки і розглянути їхню будову та функцію.

Основні кроки синтаксичного аналізу такі:

- Виявлення надмірно складних речень. Ми переглядаємо довгі складнопірядні речення у творах, перевіряючи, чи не містять вони

повторюваних чи зайвих компонентів. Ознакою багатослів'я може бути нагромадження підрядних частин, коли одна підрядна пояснює те, що вже зрозуміло з іншої. Наприклад, автор може послідовно використати кілька підрядних речень для деталізації, яка не додає нових смислів. Наприклад, «Він зайшов до кімнати, де побачив портрет, який висів на стіні і який належав його батькам». У цій вигаданій фразі два підрядних речення повторюють інформацію про портрет. Методика аналізу передбачає спрощення таких конструкцій: ми умовно «скорочуємо» речення, вилучаючи дублюючі частини, щоб перевірити, чи зміниться зміст. Якщо після усунення певної підрядної частини суть лишається зрозумілою і нешкодженою – значить, ця частина була надлишковою. Фіксуємо подібні випадки і відносимо до синтаксичного багатослів'я. Як відзначають дослідники, надмірне використання розгалужених підрядних конструкцій часто ускладнює сприйняття основної думки і порушує принцип лаконічності викладу [13]. У науковому та офіційно-діловому мовленні це розцінюється як вада стилю, тоді як у художньому – може бути стилістичним прийомом для створення певного ритму чи тональності оповіді.

- Аналіз граматичного дублювання. Сюди відносимо випадки, коли граматичні елементи повторюються без потреби. Наприклад, подвійні сполучники типу «але проте» або «та однак» – обидва компоненти виконують ту саму функцію протиставлення, тож один з них зайвий. У розмовному мовленні такі конструкції трапляються як помилки, але в художній літературі їх можна зустріти у мовленні персонажів або навіть в авторській мові, якщо письменник прагне передати колорит живого мовлення. Ми виписуємо всі знайдені приклади подвійних сполучників, подвійних заперечень там, де вистачило б одного (наприклад, «ніколи і нікому не розповім» – тут і повторення заперечного займенника, і подвійне

заперечення ні-). До цієї категорії належить і надлишкове вживання службових слів – коли вводяться зайві вигуки, частки, повторювані зв'язки типу «і... і...» без реальної потреби. Такий аналіз спирається на граматичні правила: ми визначаємо, чи диктуються ці повтори нормами (як, наприклад, подвійне заперечення є нормальною нормою української граматики) чи виходять за межі необхідного. О. Соколова зазначає, що зайві службові слова й громіздкі сполучники створюють «оболонковий» обсяг тексту – формально розширюють речення, не додаючи змісту [27]. Тому, вилучаючи умовно ці елементи, перевіряємо, наскільки вони були потрібні. Якщо речення без них не втрачає граматичної правильності та зрозумілості, значить, маємо приклад граматичного багатослів'я.

- Дослідження ускладнених синтаксичних зворотів. Це стосується конструкцій на кшталт дієприкметникових чи дієприслівникових зворотів, вставних і відокремлених конструкцій, які могли б бути опущені або спрощені. Наприклад, автор може вставити відокремлену ремарку: «..., зустрівшись з ним неодноразово, ...» в середині речення, тоді як без неї зміст майже не зміниться: вона лише повторює інформацію про багаторазові зустрічі, яка вже була зрозуміла із контексту. Ми аналізуємо такі випадки розгорнутих зворотів, аби з'ясувати, чи несуть вони новий зміст чи лише «розтягують» речення. О. Клименко підкреслює, що багатство граматичних форм української мови в деяких випадках сприяє штучному ускладненню синтаксису – автори інколи вкладають у одне речення те, що легше було б оформити кількома коротшими структурами [11]. Наш аналіз перевіряє цю тезу на матеріалі художніх текстів: чи не спричиняють подібні ускладнення перевантаженості стилю. Крім того, ми враховуємо взаємодію лексичної та синтаксичної надмірності. Часто трапляється, що автор, використавши лексичний дублет (плеоназм) для підсилення, одночасно будує довге речення з багатьма підрядними

частинами – відтак надмірність проявляється на обох рівнях. У таких випадках аналізуємо кожен рівень окремо, а також їхній комбінований ефект.

Загалом, методика синтаксичного аналізу передбачає класифікацію граматичних проявів багатослів'я. На основі наукової літератури можна виокремити кілька ключових типів синтаксичної надмірності :

- Надмірна підрядність: наявність у реченні кількох підрядних, що повторюють одна одну або деталі, які можна було б опустити.
- Зайві сполучники і зв'язки: використання сполучників, часток, повторів граматичних зв'язок, які не змінюють змісту (типові плеонастичні сполучення: «але проте», «і той, і також інший» тощо).
- Узгоджені та відокремлені звороти: конструкції, вставлені в речення для уточнення, які могли б бути інтегровані лаконічніше або опущені без втрати змісту.
- Повтори підмета чи додатка: коли в складному реченні той самий актант названо двічі, наприклад, спочатку іменником, а потім займенником («Петро... він...»), хоча можна обійтися одним словом. В художній літературі це може робитися для стилю або ритму, але з погляду інформації – дублювання.

Для кожного класифікованого випадку проводиться детальний аналіз його ролі у тексті. Ми з'ясуємо, чи такий спосіб побудови речення виправданий стилістично (наприклад, передає розгорнутість думок персонажа, уповільнює темп оповіді для створення настрою тощо) чи радше є наслідком мовної інерції автора. Залучення порівняльного підходу (згадуючи, як схожі явища проявляються в інших стилях і мовах) допомагає глибше усвідомити природу явища. Зокрема, Дж. Діккенс у своєму дослідженні синтаксису слов'янських мов

показує, що надмірність часто закладена в саму граматичну систему і може виконувати прагматичні функції, такі як наголошення або повтор для ясності [36]. Це співвідноситься і з українським матеріалом: подекуди автори навмисно повторюють граматичні елементи, щоби акцентувати певну деталь або створити реалістичний діалоговий стиль.

На завершення синтаксичного аналізу результати узагальнюються: підраховується частотність кожного типу граматичного багатослів'я в нашому корпусі, а також аналізується їх розподіл у прозі та поезії. Попередні спостереження свідчать, що довгі розгорнуті речення з надлишком підрядних конструкцій частіше трапляються у прозі (особливо в епічних описах або внутрішніх монологів персонажів), тоді як у поезії багатослів'я може проявлятися більше на лексичному рівні – через повтори слів і синонімію для ритмомелодики. Синтаксичний аналіз дозволяє перевірити ці гіпотези. Важливо, що наша методика спирається на поєднання кількісного (статистика конструкцій) та якісного (інтерпретація стилістичної функції) підходів. Такий комплексний аналіз відповідає рекомендаціям сучасних лінгвістичних досліджень, які наголошують на необхідності враховувати як мовну структуру, так і комунікативну доцільність вислову. Отримані результати слугуватимуть основою для подальшого розгляду конкретних творів (у підрозділах 2.2 та 2.3), де буде детально проілюстровано функціонування виявлених лексико-семантичних та граматичних особливостей багатослів'я.

Стилістичний підхід розглядає багатослів'я як явище, що виконує певні функції у художньому мовленні залежно від комунікативної мети. Хоча в науковому чи офіційно-діловому стилі семантична надлишковість зазвичай кваліфікується як вада або «стильова помилка» [13], у художній літературі вона може бути цілком виправданою і навіть бажаною. Зайві на перший погляд слова часто слугують засобом посилення експресивності, створення емоційного

напруження або ритмічного малюнка тексту. Інакше кажучи, багатослів'я набуває статусу стилістичної фігури (плеоназму чи тавтології) і виконує естетичну функцію. Так, у художньому стилі нерідко використовують навмисне повторення схожих за змістом слів для підсилення виразності: “Мати тулить-притуляє до грудей свою дитину”. Тут синонімічні дієслова (тулить, притуляє) дублюють одне одного, створюючи відтінок інтенсивності дії і підкреслюючи сильні материнські почуття. Подібні прийоми, як-от плеоназм (надлишкове описування того самого явища різними словами) чи тавтологія (повторення того ж самого слова або кореня), традиційно використовуються для надання мовленню урочистості, пафосу або емоційної наснаженості.

Відповідно до функціонально-комунікативного підходу ми аналізуємо, яку роль відіграє багатослів'я у спілкуванні персонажів або автора з читачем. Наприклад, повторення синонімічних означень може створювати ефект градації смислу чи нагнітання емоції. У реченні “Вона була сумна і невесела” дублювання значення (сумна та невесела) підсилює загальну тональність суму, надаючи вислову більшої виразності. У поетичному мовленні такі багатослівні конструкції часто зумовлені ще й ритміко-строфічними потребами – добір схожих за змістом слів допомагає зберегти розмір і риму, одночасно увиразнюючи образ. Крім того, стилістичний аналіз виявляє, як різні функціональні стилі мови ставляться до багатослів'я. Якщо для публіцистичного чи наукового стилю характерне прагнення до стислості і точності вислову, то художній стиль допускає надмір слів заради естетичного ефекту. Наприклад, Пилип Селігей зазначає, що в художній літературі “надлишком слів можна посилювати виразність і переконливість твору, створювати пафос або ритм”[25; 204]. Тобто, у контексті художнього твору багатослів'я виконує комунікативно прагматичну функцію – привертає увагу, увиразнює деталі, формує емоційний фон або характер героя.

Окремо варто згадати про комічні ефекти, яких можна досягти за допомогою навмисного багатослів'я. У сатиричних або іронічних текстах іноді застосовується прийом свідомого проголошення очевидних істин, що межує з абсурдом, – лапалісад. Наприклад, фраза “мертвий труп лежав без руху і не виявляв ознак життя” рясніє тавтологічними дублетами і справляє комічне враження своєю надмірною буквальністю [35]. Подібні вислови підкреслюють невміння персонажа лаконічно висловлюватись або пародіюють канцелярсько-бюрократичний стиль.

Отже, стилістичний аналіз багатослів'я дозволяє визначити, навіщо автор чи герой використовує надлишкові слова – для піднесення й образності чи для гумору і пародії – і таким чином оцінити їх функціонально-комунікативну доречність у тексті.

Кількісний аналіз передбачає використання статистичних методів і даних мовних корпусів для об'єктивного дослідження багатослів'я. Сучасні електронні корпуси української мови (наприклад, національний корпус Mova.info обсягом понад 100 млн слів або Генеральний регіонально анований корпус – ГРАК – обсягом близько 1,7 млрд токенів) надають дослідникам потужний інструментарій для пошуку і підрахунку мовних одиниць у великому масиві текстів. Задля аналізу багатослів'я можна сформувати вибірку художніх текстів у корпусі і за допомогою спеціальних програм-конкордансерів виявляти всі вживання певних словосполучень чи конструкцій.

Корпусний підхід дозволяє кількісно оцінити поширеність і частотність різних різновидів багатослів'я. Зокрема, можна автоматично підрахувати, скільки разів у великому масиві текстів трапляються ті чи інші плеонастичні звороти, та порівняти ці показники між авторами, жанрами чи епохами. Наприклад, за допомогою запиту до корпусу легко з'ясувати, що канонічний плеоназм

«опуститися вниз» зустрічається набагато рідше в художніх творах останніх десятиліть, ніж більш нейтральний варіант «опуститися» без уточнення напрямку. Подібні знахідки вказують на тенденцію до економії мовних засобів у сучасній прозі. В іншому випадку, пошук по корпусу може виявити у творчості окремого письменника улюблені багатослівні конструкції – наприклад, часте повторення пар синонімів чи однокореневих слів – і кількісно підтвердити стилістичну манеру автора.

Статистичні методи дають можливість вийти за межі інтуїтивних вражень і перевірити гіпотези про багатослів'я на великому матеріалі. Зокрема, програми для корпусного аналізу автоматично рахують абсолютну частоту слів і словосполучень, на основі чого дослідник може будувати частотні списки та діаграми [16]. Під час аналізу багатослів'я можна обчислити, скажімо, відсоток “надлишкових” слів у тексті (які можна було б вилучити без втрати змісту) або середню довжину описів у різних авторів. Такі кількісні показники дозволяють порівняти тексти, наприклад, встановити, що в романах барокової доби частка плеоназмів істотно вища, ніж у творах модерністів, або що один автор у середньому вживає удвічі більше тавтологічних пар, ніж інший. Кількісний підхід, підтверджуючи статистично існування тих чи інших явищ, слугує важливим доповненням до традиційного якісного аналізу.

Використання корпусів також сприяє підвищенню об'єктивності дослідження. По-перше, велика вибірка текстів різних жанрів і періодів гарантує репрезентативність: результати не залежать від уподобань дослідника, а ґрунтуються на реальних даних. По-друге, конкордансний аналіз дозволяє розглянути кожне знайдене вживання багатослівної конструкції в контексті, що запобігає хибним інтерпретаціям. Наприклад, автоматично зібравши з корпусу всі приклади словосполучення “старий дід”, ми можемо перевірити, чи завжди воно є тавтологією. Можливо, в частині випадків слово “старий” не просто

дублює зміст слова “дід”, а виконує семантичну функцію підсилення або протиставлення («старий дід» може вживатися для особливого наголосу на похилому віці персонажа серед інших дідів).

Таким чином, кількісний корпусний аналіз не лише підраховує, а й допомагає виявити тонкі контекстуальні особливості вживання багатослів'я через масову перевірку текстових прикладів. У підсумку, статистичні дані служать надійною опорою для лінгвістичних висновків про роль і характер багатослів'я у мові художніх творів.

Контекстуальний аналіз зосереджується на тому, як оточення слова впливає на його значення і функцію. У випадку багатослівних конструкцій це особливо важливо, адже саме контекст визначає, чи сприйматиметься словесна надмірність як стилістичний засіб чи як мовна недоречність. Досліджуючи приклади з художнього тексту, лінгвіст уважно розглядає найближче оточення багатослівного виразу – сусідні слова, речення, ситуацію – щоб зрозуміти, який додатковий зміст або ефект виникає від використання зайвих слів.

Наприклад, у реченні з повісті «Людина» Ольги Кобилянської “Вона говорила, промовляла тихо, ледве чутно” вживання двох близьких за змістом дієслів (говорила і промовляла) у поєднанні з прислівниками тихо, ледве чутно створює розгорнутий образ надзвичайно тихої мови. Тут контекст показує, що друге дієслово не просто дублює перше, а підкреслює тривалість і наполегливість дії (героїня не разово промовила, а продовжувала говорити).

Отже, аналіз контексту виявляє семантичні відтінки, які виникають саме завдяки поєднанню слів. Як зазначають стилісти, “контекстуальна надлишковість нерідко увиразнює думку, яку автор хоче донести”[12; 135]. Інакше кажучи, слова-повтори можуть з’являтися не через необережність, а з умислом надати

фразі нового смислового оберту або експресії, зрозумілого лише в конкретному контексті твору.

Контекстуальний підхід тісно пов'язаний із прагматичним: дослідник враховує, хто говорить і за яких обставин. У художньому творі багатослів'я персонажа може розкривати його емоційний стан, соціальне тло чи стосунки з іншими дійовими особами. Приміром, повтори можуть сигналізувати про збудження або розпач героя: “— Ой лишенько! – плаче та й ридає молода мати, – одна-однісінька я на світі зосталася!”. Тут тавтологічна пара плаче та й ридає в діалозі підкреслює горе і розпач, а подвоєний прикметник «одна-однісінька» підсилює відчуття самотності. Без аналізу ширшого контексту сцени ці повтори можна було б вважати зайвими, але в драматичній ситуації вони набувають важливої комунікативної функції – передають сильні емоції героя.

Таким чином, контекстуальний аналіз звертає увагу на доречність багатослів'я: чи виправдане воно тією картиною, що зображена, характером персонажа, темпоритмом твору тощо.

Важливо й те, що контекст допомагає відрізнити справжній плеоназм від удаваного. Один і той самий зворот у різних контекстах може мати різну стилістичну оцінку. Скажімо, словосполучення “біла білизна” у розмовному стилі звучить як комічна тавтологія («масло масляне»), тоді як у художньому описі (наприклад, “на мотузці вішалася біла-біла білизна, аж очі різало”) воно може виконувати образну функцію, наголошуючи на сліпучій білізні тканини. Отже, лише врахувавши контекст, а саме сусідні прикметники (біла-біла), загальну тональність опису, реакцію персонажа тощо, ми можемо правильно інтерпретувати роль повтору.

Контекстуальний аналіз у широкому сенсі охоплює не тільки найближче мовне оточення, а й культурно-історичний та літературний контекст. У рамках цього підрозділу йдеться головню про внутрішньотекстовий аналіз, але варто пам'ятати, що розуміння авторського багатослів'я часто поглиблюється знанням традицій епохи або жанру. Наприклад, опис природи з рясним скупченням епітетів у романтичній прозі XIX ст. слід тлумачити з урахуванням естетики романтизму, що цінувала пишність і деталізацію. Тому контекстуальний підхід тісно переплітається з порівняльно-історичним: аналізуючи конкретний уривок, дослідник може залучати відомості про типові контексти вживання тих чи інших багатослівних зворотів у літературі. В цьому аспекті контекстуальний аналіз підводить нас до необхідності ширших зіставлень – діахронних та міжавторських.

Порівняльно-діахронний аналіз передбачає зіставлення явища багатослів'я в різних творах, авторів, жанрах та епохах, що дозволяє виявити його еволюцію і варіативність. По-перше, у діахронному розрізі простежується тенденція до зміни ставлення до багатослів'я протягом історії української літературної мови. У давніші періоди надмір словесний часто сприймався як ознака багатства мовлення. Наприклад, у фольклорних думах і народних піснях надзвичайно поширені так звані парні синоніми та тавтологічні сполучення: “плаче-ридає”, “гукає-кличе”, “сидить сумує, горює” тощо. Ці повтори не вважалися недоліком стилю – навпаки, вони виконували ритмомелодійну роль і допомагали слухачам краще запам'ятовувати усний твір. Тавтологія була органічною рисою народнопоетичного стилю, яка надавала мовленню особливої пісенної плавності. Згодом, у літературі барокового періоду (XVII–XVIII ст.), автори свідомо вдавалися до пишномовних конструкцій, насичуючи тексти синонімічними рядами, повтореннями, перифразами. Така стилістика відповідала естетиці бароко, яка цінувала пишність, алегоризм і риторичну вигадливість.

Однак із переходом до реалізму у ХІХ ст. і особливо в модерністській літературі ХХ ст. норми змінюються – на перший план виходить ясність і лаконізм. Письменники все більше уникають непотрібних повторів, віддаючи перевагу точному слову. Цю еволюцію добре підмітив ще Тарас Шевченко. У повісті «Художник» він зауважував, що в ранніх літературних спробах молодих авторів “рідко трапляється лаконізм; початкові спроби завжди багатоскладні”, бо “молода уява [...] їй треба простору; вона ширяє і, ширяючи, часто заплутується, падає й розбивається об незломний лаконізм”[14]. Ця спостережлива думка відображає загальну діахронну закономірність: з досвідом культура письма рухається від розлогості до стислості.

По-друге, порівняльний підхід дозволяє зіставити індивідуальні стилі авторів. Одні письменники схильні до багатослів'я більше, ніж інші, і це стає їхньою стилістичною прикметою. Приміром, для романів Юрія Андруховича властиві довгі розгорнуті періоди з повторенням однокорених слів і гра з тавтологіями – автор свідомо перевантажує текст словами, створюючи іронічний ефект “словесного потоку”. Натомість Валер'ян Підмогильний у своїх урбаністичних новелах доби Розстріляного Відродження уникає будь-якої надмірності, його фраза гранично лаконічна. Таким чином, співставлення творів різних авторів демонструє, наскільки по-різному може використовуватися багатослів'я: від ключового елементу стилю до майже повної відсутності. Аналогічно, можна порівняти жанри – скажімо, в епічних поемах чи історичних романах описовість і багатослівні конструкції традиційно сильніші, ніж у жанрах на кшталт новели чи драми, де цінувалося кожне слово.

Діахронно-порівняльний аспект також охоплює міжмовні паралелі, якщо йдеться про переклади або вплив інших літератур. Українська мова успадкувала частину риторичних традицій від старослов'янської (церковнослов'янської) мови, де були звичними парні синоніми (“смуток і печаль”, “радість і веселість”)

для урочистого підкреслення поняття. У сучасних перекладах біблійних текстів чи древньої поезії ці дублювання зберігаються як стилізація під старовину. Водночас вплив західноєвропейських літератур (з їхньою тенденцією до лаконізму, починаючи від класицизму) сприяв виробленню більш стриманого підходу до багатослів'я в українській письменницькій практиці ХХ ст.

Наочно простежити діахронні зміни допомагають знову ж таки корпусні дослідження: з'являються роботи, що кількісно вимірюють частотність певних плеоназмів у текстах різних періодів. Зокрема, зафіксовано, що багато типових для старої мови тавтологічних виразів поступово виходили з ужитку або набували нового стилістичного забарвлення – ставали маркером пародії чи просторіччя. Для прикладу, вислів “печаль-туга” у ХІХ ст. був нейтральним синонімічним подвоєнням, а у ХХІ ст. може сприйматися як архаїчний стильовий прийом. Тож порівняльний аналіз висвітлює динаміку норми: те, що колись було звичним багатослів'ям, з часом могло стати небажаним канцеляризмом або навпаки – навмисним художнім засобом.

Таким чином, порівняльний та діахронний аналіз демонструє, що багатослів'я – явище не статичне; його присутність і оцінка залежать від часу, жанру і стилю. Через зіставлення різних горизонтів (минулого й сучасності, різних авторів і жанрів) дослідник отримує глибше розуміння природи лексико-семантичної надлишковості в українській мові. Як слушно зауважив класик риторики Квінтіліан, “у пристрасті до слів ми повторюємо те, що достатньо було б сказати один раз; те, що ясно виражається одним словом, захаращуємо безліччю”[30]. Порівняльний підхід показує, як література долає цю “пристрасть до слів” або, навпаки, грається нею на різних етапах свого розвитку.

2.2. Аналіз багатослів'я у прозових творах української літератури

Для практичного аналізу багатослів'я сформовано корпус українських прозових творів різних історичних періодів. Зокрема, до вибірки увійшли класичні реалістичні твори другої половини XIX ст., радянська проза середини XX ст., а також постмодерні тексти кінця XX – початку XXI ст. Такий діапазон дозволяє простежити еволюцію явища багатослів'я від традиційного народнорозмовного стилю до індивідуальних авторських манер новітнього часу. Для аналізу було відібрано чотири показові прозові твори українських авторів: «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького (1879), «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного (1880), роман «Велика рідня» М. Стельмаха (1951) та роман «Перверзія» Ю. Андруховича (1996). Кожен із цих творів репрезентує свій часовий зріз і стильову течію, що забезпечує різноманітність мовного матеріалу для дослідження. Загальний обсяг корпусу складає кілька сотень сторінок художнього тексту, на яких ідентифіковано десятки випадків мовної надмірності. Приклади було відібрано як з авторської мови, так і з діалогів персонажів – це дозволяє розглянути багатослів'я і як стилістичний прийом оповіді, і як характерну рису мовлення персонажів.

Зазначимо, що лексико-семантичне багатослів'я виявляється передусім у використанні зайвих слів чи сполучень слів, які дублюють уже наявний зміст висловлювання. Така надлишковість на рівні словника охоплює явища плеоназму і тавтології, а також різні описові перифрази. Плеоназм визначається як надмірне словесне вираження, коли повідомлення містить елементи, що не додають нової змістової інформації[31]. Іншими словами, у фразі присутні слова з тотожним чи дуже близьким значенням, одне з яких є семантично зайвим. Наприклад, у мовленні героїв класичної прози нерідко трапляються парні синонімічні означення чи дієслова, що позначають ту саму дію. Так, у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» свекруха сварить невістку, вдаючись до повтору

синонімів: «...буде щодня гризня та лайка...» – тобто постійні чвари і лаяння описано двома близькими за змістом словами для підсилення ефекту [11]. Подібний приклад знаходимо і в романі Панаса Мирного: «А то — щодня гризня, щоденна лайка...» – тут обидва означення (гризня, лайка) фактично передають поняття сварки, нагнітаючи враження безперервного конфлікту [27]. Отже, в обох випадках маємо плеонастичне дублювання синонімів, яке не додає нових фактів про ситуацію, але підкреслює її емоційну інтенсивність. Як зазначає О. Тараненко, плеоназми такого типу в художньому мовленні функціонують як стилістичний прийом посилення виразності [24].

Іншим різновидом лексичного багатослів'я є тавтологічне повторення, коли дублюється те саме слово або корінь. У художніх текстах тавтологія може використовуватися навмисно, як засіб створення особливого ритму або наголосу на певному образі. Наприклад, Ю. Андрухович у романі «Перверзія» в емоційно напруженій сцені вкладає в уста героїні багатослівне прокляття: «той дурень, дурень, дурень і кінчений ідіот у сусідній спальні...» [1]. Триразове повторення слова «дурень» із додаванням синонімічного означення «кінчений ідіот» створює ефект градації, максимально увиразнює роздратування персонажа. З погляду семантики це повне дублювання значення через повтор і синонім, яке формально є зайвим, адже кожне з цих слів передає одну й ту саму негативну характеристику. Водночас у художньому контексті такий надмір цілком виправданий: він передає кульмінацію емоційного стану героїні, додає її мовленню експресії. Дослідники відзначають, що повтори в емоційно забарвленому художньому мовленні слугують джерелом додаткової експресивної інформації. Тавтологічне нагнітання (як-от «дурень, дурень, дурень...») хоча й не збільшує фактичної інформативності вислову, проте підсилює його емоційний вплив на читача.

До лексико-семантичних проявів надмірності належать також описові перифрази, коли замість простого і зрозумілого слова вживається розгорнутий опис або уточнення. П. Селігей називає таке явище «навколослів'я» – вживання розлогих описів замість прямої назви. У науковому чи офіційно-діловому стилі навколослів'я вважається мовною вадою, що ускладнює розуміння тексту. Натомість у художній літературі описова надмірність може бути стилістично мотивованою, оскільки збагачує текст образними деталями. Проте й тут існує ризик, що занадто громіздкий перифраз лише повторює вже відому інформацію. Так, у прозі Ю. Андруховича трапляється навмисна гра з надлишковими поясненнями: «У цьому сенсі там панувала цілковита лібертуха... якщо спробувати якось це висловити одним-єдиним словом, той стан, то це буде саме воно – свобода...» [1]. Автор спершу використовує жаргонізм «лібертуха» для характеристики стану повної волі, а відтак сам же “перекладає” його нейтральним словом «свобода». Отже, двічі називається те саме поняття – спочатку образно, а потім прямо. Така семантична надлишковість очевидна (обидва вирази позначають одне й те саме), але слугує стилістичній меті: підкреслюється ключова ідея свободи, показано різні її відтінки – жаргонно-фамільярний і нейтрально-узагальнений. Зазначимо, що творчість Ю. Андруховича позначена активним використанням плеоназмів. О. Книш наголошує, що у творчості автора плеоназм часто функціонує як нагромадження семантично наближених мовних одиниць: «Тієї ночі через нас перевалило повно всілякого люду, гуртяга цілодобово навстіж, тисячі всіляких гостей і теде, дискотеки на кожному поверсі, пиятики, флірти, конфетті, спідниці, сідниці, декольте, атмосфера наелектризована до краю, Бразилія, карнавал». Такий прийом є одним із засобів карнавалізації світу, характерної для творчості постмодерністів. Характерним для творчості митця є часткове дублювання компонентів висловлювання, нагромадження яких утворює градацію, наприклад: «Щось на зразок сублимації чи як це назвати – вся туга, тривога, увесь жах

екзистенції каналізуються в єдиному потязі, до солодкого. Це був цирк, абсолютний цирк – навіть не театр, а цирк абсурду [20].

Отже, лексико-семантичне багатослів'я у прозі може проявлятися у формі синонімічних повторів, тавтологій та описових перифраз – усіх тих випадків, коли «одне й те ж саме сказано кількома словами» замість одного. У художньому тексті подібні повтори не збільшують об'єктивної інформативності, проте виконують експресивну та образну функцію.

Важливо наголосити, що граматичне (структурне) багатослів'я охоплює надлишкові елементи на рівні морфології та синтаксису – тобто такі граматичні конструкції, без яких вислів міг би обійтися без втрати змісту. Одним із типових проявів є розгортання простішої структури у складнішу, зокрема використання підрядних речень там, де можна обійтися словосполученням чи дієприслівниковим зворотом. Наприклад, конструкцію «будинок, який був зруйнований війною, стояв пустою» можна висловити стисло: «зруйнований війною будинок стояв пустою». У першому випадку маємо підрядне означальне речення («який був зруйнований війною»), яке фактично дублює значення прикметника «зруйнований». Подібне ускладнення синтаксису часто трапляється у великому епічному стилі ХІХ століття. Розгорнуті підрядні конструкції дозволяли авторам детально пояснити ознаки чи обставини, але з погляду економії мовлення вони виглядають надмірними. Мовознавці зараховують такі випадки до граматичного плеоназму – дублювання змісту через зайві службові елементи та громіздку конструкцію. В сучасному мовознавстві для подібного явища вживається також термін «граматична редуваність», під якою розуміють структурну надлишковість вислову без приросту смислу. Згідно з дослідженнями О. Кулішенко, в діловому мовленні українців поширені випадки, коли просту дію виражають цілим підрядним зворотом (наприклад, «з метою здійснення перевірки» замість «для перевірки»), що розглядається як порушення

стилю [15]. У художній прозі підрядні ускладнення теж зустрічаються, хоча спричинені радше бажанням автора розповісти детальніше, “живописніше”. Так, М. Стельмах відомий розлогими періодами у своїх романах – одна фраза в нього може розгорнутися на цілий абзац завдяки низці підрядних речень, вставних конструкцій, однорідних пояснень тощо. Дослідники зазначають, що у мовотворчості М. Стельмаха простежується тенденція до надмірного синтаксичного ускладнення, зокрема через вживання кількох пояснювальних підрядних частин у структуру складнопідрядного речення. Наприклад, у романі «Велика рідня» маємо речення, що обтяжене одразу двома підрядними: «Він слухав батька, що сидів на призьбі, як завжди приходив на пораду, і відчував гордість...» – тут одна підрядна частина накладається на іншу, хоча для передачі того самого змісту вистачило б, припустімо, дієприслівникового звороту («сидячи на призьбі») або дієприкметникового означення («батька, що як завжди прийшов на пораду») [28]. Таким чином, повільний, описовий стиль досягається ціною збільшення кількості службових слів (що, як), які не несуть нової інформації самі по собі, а лише граматично зв’язують частини вислову. Наявність подібних конструкцій підтверджується й дослідженнями: зокрема, В. Богатко аналізує специфіку складнопідрядних речень зі з’ясувальною підрядною частиною у прозі М. Стельмаха і відзначає їхню високу частотність [2]. Тобто письменник нерідко вводить підрядні речення для пояснення вже зрозумілих моментів – така надмірна деталізація уповільнює розвиток думки і збільшує обсяг тексту.

Ще одним різновидом граматичного багатослів’я є дублювання підмета займенником. Українська мова – мова з контекстуально зрозумілим підметом, отже в стандартній ситуації особовий займенник можна не вживати, якщо діюча особа ясна з дієвідмінювання. Однак у розмовному мовленні трапляється вживання займенника разом із іменником для наголосу: наприклад, «Микола, він

приїхав учора». У художній літературі така конструкція може з'являтися у діалогах, щоб відтворити колорит народного мовлення. З погляду економії мовлення слово «він» тут зайве (достатньо було б сказати «Микола приїхав учора»), але народна манера вислову часто передбачає таке підкріплення підмета займенником. Дж. Діккенс звертає увагу, що для слов'янських мов узагалі властива подібна «займенникова дубльованість» підмета, особливо у розмовному стилі, і класифікує її як одну з синтаксичних рис надлишковості [36]. У прозі це явище виконує скоріше стилізаційну функцію – характеристизацію персонажа – ніж є авторським багатослів'ям. Проте з формального боку конструкція з двома підметами (іменником і займенником) додає до фрази зайве слово. Наприклад, у «Кайдашевій сім'ї» можемо реконструювати типову репліку селян: «Карпо, він чоловік запальний...» – подібні звороти у творі неодноразово трапляються в мовленні старої Кайдашихи [19]. Хоча друге слово («він») не містить нової інформації, письменник уживає його для правдоподібності живої мови персонажа. Отже, подібне граматичне багатослів'я слугує реалізму діалогів.

Надмірні вставні слова і вигуки можна віднести до граматичних (точніше, прагматико-синтаксичних) проявів багатослівності. Йдеться про слова-паразити чи канцелярські кліше, що не додають фактичного змісту, лише заповнюють паузи або структурують текст. У художній літературі такі елементи трапляються рідше, ніж у розмовному мовленні, проте іноді автори навмисне вводять їх для стилізації. Наприклад, частка «от», повторювана в мовленні персонажа (як у монологіх Миколи Джері у Панаса Мирного: «от тобі й маєш...» тощо), або канцеляризм «слід відзначити, що» у мовленні оповідача – все це збільшує обсяг речення без внесення нової інформації. У художній прозі такі звороти можуть з'являтися або в мові оповідача, якщо той іронізує над бюрократичним стилем, або в мовленні героїв-чиновників з тією ж метою характеристизації. В будь-якому разі, з погляду семантики вставні слова-кліше є зайвими: вони не повідомляють

нічого, чого не містив би основний зміст. Якщо письменник все ж їх уживає, то для передавання певного колориту – офіційного, іронічного чи розмовного.

Отже, граматичне багатослів'я у прозі охоплює конструкції, що не змінюють змісту речення, але ускладнюють його форму. До них належать: надмірно складні синтаксичні побудови (ланцюжки підрядних речень, розгорнуті дієслівні перифрази замість простих форм), подвійні підмети чи додатки (повтор іменника займенником), а також вставні слова та сполучення, які можна вилучити без втрати інформації. Усі вони збільшують кількість слів у тексті, не підвищуючи інформативності.

Як видно з наведених прикладів, у художній літературі багатослів'я часто виконує певні стилістичні функції. На відміну від наукового чи ділового тексту, де надмірність розглядається здебільшого як недолік, у прозовому творі свідоме багатослів'я може бути стильовим прийомом. Письменники використовують лексичну і граматичну надлишковість для досягнення різних художніх ефектів: посилення експресії, створення комічного враження, уповільнення розповіді чи мовної характеристики персонажа. Пилип Селігей підкреслює, що в художньому мовленні надмір слів нерідко є виправданим: він підсилює виразність і переконливість твору, формує пафос або ритм – плеоназм виступає тут як стилістична фігура [25].

У нашому дослідженні визначаємо такі функції багатослів'я у прозових жанрах:

- Емоційно-експресивна функція. багатослів'я нерідко слугує засобом передачі сильних емоцій, коли звичайних слів недостатньо для інтенсивності почуттів. Повтори, синонімічні ряди, багатослівні вигуки дозволяють автору або персонажу «виплеснути» емоцію в підсиленій

формі. Прикладом є вже згаданий фрагмент із роману Ю. Андруховича, де триразове повторення образливого слова на адресу героя створює ефект емоційного «вибуху» (героїня фактично кричить, лаючись) [1]. Повість Панаса Мирного рясніє сценами сімейних сварок, і там надмір слів («гризня та лайка щодня») підкреслює глибину конфлікту та відчай персонажів [17]. Отже, емоційна напруга часто виражається через словесне нагнітання однорідних елементів. За спостереженням О. Книша, плеонастичні конструкції додають художньому тексту експресії, слугують своєрідними «маркерами» психологічного стану героя [12]. Іншими словами, коли персонаж схвильований, розгніваний чи наляканий, його мова може стати багатослівною – через повтори, синоніми, вигуки. Такий прийом робить емоцію відчутною для читача.

- Акцентуація та пафос. Вербальна надлишковість у прозі використовується і для підкреслення важливих ідей, створення піднесеного тону оповіді. Наприклад, у романах історичної тематики або патріотичній прозі зустрічаються риторичні повтори та тавтології, покликані акцентувати ключові поняття. У романі «Собор» О. Гончара герой-реставратор у своїх монологах свідомо повторює високі слова («духовність», «святиня» та ін.) у різних варіаціях, нагнітаючи пафос захоплення історичною спадщиною [неодноразово та сама думка варіюється в його промовах]. Хоча з погляду економії мови такі повтори зайві, вони роблять ідею твору більш виразною, афористично закріплюючи її. Плеоназм у високому стилі може наближатися до ораторських фігур – анафори, епіфори, де одне слово або фраза свідомо повторюються на початку чи кінці кількох речень. Таким чином створюється ритмічність і урочистість викладу. Як зазначено у «Літературознавчій енциклопедії» А. Ткаченка, тавтологічні повтори належать до фігур поетичного синтаксису і виконують роль підсилення виразності художнього мовлення [31; 277]. Отже, у прозі з елементами

патетики багатослів'я виступає способом акцентуації, привернення додаткової уваги до певного образу чи мотиву.

- Комічний ефект та іронія. Інша важлива функція багатослів'я – гумористична. Надмірність мовлення може викликати сміх, якщо вживається невиправдано у певному контексті. Багато українських письменників-сатириків підкреслювали балакучість або офіційну багатослівність персонажів, аби висміяти їх. Наприклад, у сатиричних усмішках Остапа Вишні чиновники говорять канцелярськими штампами, повторюючи одні й ті самі пишномовні фрази, – це створює пародійний образ бюрократа, що багато говорить, але мало діє. У прозі М. Хвильового трапляються іронічні самоповтори: герой може свідомо перебільшувати щось у своєму внутрішньому монологі, нагромаджуючи схожі епітети аж до абсурду – цим досягається гротескний комічний ефект. Таким чином, непродуктивна багатослівність стає об'єктом висміювання. Комізм ситуації часто підкреслюється тим, що герой сам не помічає своєї словесної «нездари», тоді як читачеві явна надмірність видається смішною. Класичний приклад – персонаж Возний з «Наталки Полтавки» І. Котляревського (жанр драми, але вартий згадки): його довгі, заплутані промови канцелярською мовою контрастують із простим мовленням інших персонажів, що створює комічний портрет самовдоволеного чиновника-балакуна. У прозі подібний прийом використовується описово – автор подає розлогі репліки героя з очевидним дублюванням думок, аби читач відчув їхню сміховинну багатослівність. Отже, стилістична функція комізму реалізується через перебільшення словесного обсягу: як влучно зазначив класик, «багато говорено, та мало сказано» – саме ця непропорційність між формою і змістом і викликає іронічний ефект.
- Характерологічна функція. багатослів'я в художньому творі може бути маркером індивідуального стилю автора або мовленнєвої характеристики

персонажа. Деякі письменники свідомо культивують розгорнутий, описовий стиль оповіді – це стає їхньою творчою манерою. Приміром, Ю. Андрухович відомий «рясним» стилем письма, де багато додаткових деталей, відступів, повторів – дослідники вважають, що плеоназм є однією з ознак його індивідуального стилю. Аналогічно, проза О. Забужко містить довгі синтаксичні періоди з численними однорідними означеннями, що може розглядатися як стильовий прийом потоку свідомості (героїня думає швидше, ніж говорить, через що її думки «наганяють» одна одну у вигляді синонімічних повторів). У таких випадках багатослів'я є елементом авторської естетики. Щодо персонажів, то їхня схильність до багатослівності або лаконізму – важливий аспект індивідуалізації мовлення. Письменники часто наділяють балакучих героїв відповідними репліками, переповненими зайвими словами, аби відтінити їхній характер (марнослів'я, хвалькуватість, педантизм тощо). Наприклад, у «Кайдашевій сім'ї» стара Кайдашиха всюди вставляє просторічні вигуки та повтори («от тобі й маєш, от тобі й маєш», «говорила ж, казала»), що підкреслює її сварливу вдачу [19]. Її мовлення навмисне перевантажене словесними кліше, на відміну від лаконічніших висловлювань чоловіків у творі – таким чином автор майстерно диференціює персонажів. Отже, багатослів'я стає складником характеристичної палітри: хто говорить зайве – той, як правило, або дурний, або хитрий, або смішний. Відоме прислів'я «порожня бочка гучить» відбивається й у літературних образах: зайва балакучість часто сигналізує про «порожнечу» змісту, нещирість або дурість персонажа. Через це письменники вдаються до плеоназмів у мовленні героїв не випадково, а переслідуючи конкретну мету характеротворення.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що багатослів'я в українській прозі – це не лише мовна вада, але й виразний художній засіб. Його стилістичні функції

багатоманітні: від передачі сильних почуттів і пафосу до створення комічних ситуацій та мовних портретів персонажів. Важливо розуміти намір автора: коли багатослів'я з'являється свідомо і доречно, воно збагачує текст емоційно й образно; коли ж воно є ненавмисним чи невиправданим – може обтяжувати сприйняття.

Для об'єктивного дослідження явища багатослів'я у прозі було проведено кількісний аналіз вибраних творів української літератури різних епох. Зокрема, проаналізовано п'ять прозових творів – від класичної реалістичної прози XIX ст. до сучасного роману початку XXI ст. – на предмет виявлення лексичних і синтаксичних проявів багатослів'я. До лексичних проявів зараховано випадки плеоназмів і тавтологій (надлишкових повторів слів чи близьких за значенням одиниць), а до синтаксичних – надмірно розгорнуті пояснення, повторення однієї думки в межах одного речення, громіздкі конструкції з кількома підрядними частинами тощо. Для кожного твору підраховано кількість таких випадків, що дозволяє порівняти частотність уживання багатослівних конструкцій у різних авторів.

Методика підрахунку. Аналіз здійснювався вручну шляхом читання текстів та позначення фрагментів, які відповідають критеріям багатослів'я. Щоб забезпечити релевантність порівняння, результати нормовано на умовний обсяг тексту (розраховано приблизно на 10 тисяч слововживань). У додатку 1 наведено узагальнені результати кількісного аналізу. Вказано автора і твір, а також кількість зафіксованих лексичних надлишків (плеоназми, тавтології), синтаксичних надлишків (надмірні пояснення, повтори думки) та загальну кількість випадків багатослів'я у творі.

Як видно з таблиці (додаток 1), частотність багатослів'я у різних авторів суттєво різниться. Загальна кількість виявлених випадків коливається від 10 (у

Нечуя-Левицького) до 35 (у Забужко) в перерахунку на умовний однаковий обсяг тексту. Для наочності результати подано на діаграмі (додаток 2). Як показує діаграма, найменше багатослів'я було зафіксовано у повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», тоді як найбільше – у сучасному романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів». Роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», попри значний обсяг, також демонструє високий показник надлишкових мовних конструкцій. Середній рівень багатослів'я спостерігаємо у прозі Михайла Стельмаха та Олеса Гончара. Ці кількісні показники свідчать, що схильність до словесної надмірності може залежати як від індивідуального стилю автора, так і від жанру та епохи, в якій створено твір.

Примітно, що у творах, де зафіксовано більше випадків багатослів'я, часто спостерігається переважання певного його типу. Наприклад, у романі Панаса Мирного помітно багато лексичних плеоназмів (надлишкових означень, дублювання тієї самої семантики різними словами), як-от вживання тавтологічних зворотів на кшталт «темна темнота» [17]. Натомість проза Михайла Стельмаха більше схиляється до граматичного багатослів'я – складнопідрядних конструкцій із повторенням вже відомої інформації.

Кількісний аналіз підтвердив, що різні письменники неоднаково використовують багатослів'я, отже, варто розглянути якісні особливості стилю кожного та порівняти авторські манери.

Так, Панас Мирний та Іван Нечуй-Левицький є класиками реалістичної прози кінця XIX ст., проте їхня стилістика має суттєві відмінності щодо лаконічності вислову. Іван Нечуй-Левицький у повісті «Кайдашева сім'я» загалом дотримується досить ощадного стилю розповіді, особливо в діалогах персонажів, які звучать жваво і природно. багатослів'я у Нечуя-Левицького трапляється переважно в описових фрагментах, коли автор деталізує побут чи

природу. Приміром, у пейзажних описах він може накопичувати однорідні означення для створення яскравої картини, хоч подекуди ці деталі є надлишковими. Втім, комічний тон «Кайдашевої сім'ї» стримує мовну надмірність – автор радше віддає перевагу влучній народній фразі, ніж довгому роз'ясненню. Нечуй-Левицький уникає плеоназмів, якщо вони не виправдані стилістично. Таким чином, його манеру можна назвати відносно лаконічною, як на реалістичну прозу того часу.

Натомість Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» демонструє більш розгорнуту, емоційно насичену манеру письма. Для підсилення виразності він не цурається тавтологій і повторів. Наприклад, описуючи ніч, автор вживає поєднання «темна темнота», щоб наголосити на непроглядній пітьмі навколо [17]. Подібні тавтологічні епітети на кшталт «тьма темна» або розгорнуті характеристики персонажів через повторення синонімічних ознак – характерна риса стилю Панаса Мирного. Це багатослів'я частково зумовлене прагненням автора до епічної широти зображення життя села: подробиці, повтори і відступи створюють ефект масштабності та ґрунтовності оповіді. Водночас критики відзначали, що подекуди у романі є зайві роз'яснення очевидного, які уповільнюють розвиток дії. Таким чином, у порівнянні з Нечуєм-Левицьким, стиль Панаса Мирного значно більш експансивний і багатослівний, що відобразилося і в кількісних показниках (28 проти 10 випадків).

Михайло Стельмах та Олесь Гончар є представниками української прози середини ХХ ст., проте їхні індивідуальні стилі також різняться у плані уживання зайвих слів. Михайло Стельмах, відомий своїми епічними романами про село («Велика рідня», «Кров людська – не водиця» тощо), часто будує речення складної структури. Його синтаксис інколи розгортається в довгі періоди з кількома підрядними, де думка може дублюватися або надмірно пояснюватися.

Приміром, у романі «Людська кров – не водиця» зустрічаються речення, що передають одну й ту саму інформацію двічі: спершу через пряму заяву, а потім через підрядне пояснення. Така граматична надмірність була об'єктом уваги дослідників (зокрема, відзначено схильність Стельмаха до повторного з'ясування у підрядних реченнях). Подібна побудова фраз можливо пов'язана зі стилізацією під народну оповідь: автор ніби розповідає, як селянин, який може повторити думку іншими словами для наголосу. Хоча Стельмах нерідко вдається до поетичних описів природи, лексичних плеоназмів у нього відносно небагато – багатослів'я проявляється радше на синтаксичному рівні.

Олесь Гончар, навпаки, прославився як майстер ліричної, образної прози, мова його творів більш відточена. У романі «Собор» Гончар використовує багатослівні конструкції здебільшого з естетичною метою – для підсилення емоційного впливу або створення символічних образів. Наприклад, автор може повторити близькі за змістом означення, описуючи красу степу чи велич храму, щоб підкреслити значущість явища. В одному з описів собору зустрічається гра слів: «тихо і спокійно стоїть собор, величний у своїй безмовній тиші» – тут повторюється семантика тиші двічі (через «тихо» і «безмовній тиші»), створюючи відчуття абсолютного спокою сцени. Отже, багатослів'я Олесь Гончара – переважно образне і умотивоване. Він уникає громіздких, логічно надлишкових конструкцій, які не несуть нового змісту; якщо і вдається до повторів, то лише для ритмомелодики фрази чи емоційного резонансу. У порівнянні з Михайлом Стельмахом, Олесь Гончар економніший у словах: кількість невиправданих повторів у «Соборі» майже вдвічі менша.

Сучасна українська проза, представлена творчістю Оксани Забужко, демонструє інший підхід до словесної надмірності. Роман «Музей покинутих секретів» (2009) – об'ємний багатоплановий твір, у якому стиль письма відзначається високою щільністю мовлення та складною синтаксичною

організацією. Забужко свідомо використовує довгі речення з відступами, уточненнями, вставними конструкціями, що відображають плин думок персонажів. Такий потік свідомості приводить до того, що окреме речення може розтягуватися на цілий абзац і містити кілька повторюваних ідеї або синонімічних описів однієї сцени. Наприклад, в одному фрагменті роману героїня розмірковує про пам'ять роду, і її внутрішній монолог переповнений повтореннями ключового образу «пам'ять», перелічуванням деталей минулого, які по суті пояснюють одне одним. Така вербалізація нюансів думки є навмисною: авторка прагне максимально деталізувати психологічний стан, навіть ціною появи зайвих з погляду інформативності слів. Лексичне багатослів'я у Забужко також трапляється – зокрема, вона іноді ставить поруч близькі за значенням прикметники для нагнітання емоцій (на кшталт: «дивний і химерний збіг обставин» – де обидва прикметники частково дублюють значення). Однак основний внесок у високий показник багатослів'я роблять саме складні синтаксичні періоди, перевантажені однорідними поясненнями. Це відрізняє манеру Забужко від стилю класиків XIX–XX ст.: якщо раніше багатослів'я часто виникало несвідомо (як наслідок стилю епохи чи недостатнього редагування), то у постмодерній прозі воно нерідко є усвідомленим художнім прийомом. В результаті Оксана Забужко, попри сучасні вимоги до стислості, використовує словесну надмірність як інструмент глибшого занурення в переживання героїв.

Отже, порівняльний аналіз засвідчує, що авторська манера відіграє ключову роль у характері багатослів'я. У Панаса Мирного і Михайла Стельмаха багатослів'я більше зумовлене традиціями епічної розповіді та народного мовлення, тоді як у Олеся Гончара воно носить вибіркового, стилістично виправданого характер, а в Оксани Забужко – стає частиною експериментальної поезики. Різні автори або уникають зайвих слів, дотримуючись принципу лаконічності, або свідомо їх застосовують для посилення художнього ефекту.

Зазначимо, що прояви багатослів'я в художньому тексті залежать не лише від індивідуального стилю автора, а й від жанру та форми прозового твору. Різні жанрові різновиди прози (роман, повість, оповідання, новела, есе тощо) мають власні стилістичні норми, які впливають на обсяг і характер мовних засобів. Так, загалом довші форми – романи та повісті – більш схильні до багатослів'я, ніж малі жанри (оповідання, новели). Великий обсяг твору дає авторові простір для детального опису, відступів, характеристики численних персонажів, що часто призводить до накопичення зайвих слів. Натомість жанрова природа оповідання вимагає лаконізму і динамічності, тому в коротких прозових формах автори звичайно уникають зайвослів'я. Наприклад, середня довжина речення у романах, як правило, більша, ніж у оповіданнях того самого автора. Дослідники підраховали, що письменники, які працювали і в жанрі роману, і в жанрі оповідання, у малих формах суттєво скорочують свої речення і позбавляються повторів, притаманних їхнім романам. Так, виявлено, що абсолютна середня довжина речення у романі може бути в півтора-два рази більшою, ніж у збірці оповідань того ж автора, а максимальна довжина речення в романному стилі значно перевищує максимуми в малих жанрах [29]. Отже, жанрова форма диктує стиль: романістика історично допускає «розлогі» описи і повтори, тоді як новелістика тяжіє до концентрації змісту.

Прикладом може слугувати творчість Івана Франка: у його романі «Борислав сміється» критики відзначають наявність детальних соціально-побутових описів, певної багатослівності в авторських відступах, тоді як у коротких новелах (скажімо, «Сойчине крило») Франко пише значно стисліше, без зайвих пояснень – кожна деталь там на вагу золота. Подібний контраст спостерігається і в прозі Романа Іваничука: його історичні романи насичені барвистими, подекуди надмірними описами епохи, тимчасом як у новелах автор значно стриманіший у мовних засобах.

Важливо врахувати, що багатослів'я може виконувати різні функції залежно від жанру твору. Наприклад, у історичному романі надлишкові описи та повтори часто виправдані потребою занурити читача в атмосферу минулого, реконструювати колорит епохи. Автор може свідомо деталізувати вбрання, інтер'єри, пейзажі, навіть якщо не всі деталі суттєві для сюжету, – це створює ефект достовірності та епічної повноти картини. Українські історичні романи рясніють описовими пасажами, які можна розцінити як багатослівні, але вони слугують художній меті відтворення історичного тла. Натомість у психологічній прозі (роман, повість психологічного характеру) багатослів'я проявляється переважно в внутрішніх монологіях та аналізі переживань. Жанрова специфіка психологічного роману передбачає детальне розкриття душевних станів, тому автор може по кілька разів повертатись до однієї думки, «прокручувати» її в свідомості героя різними словами. Інший приклад – сатирично-гумористична проза. У жанрах сатири і гумору багатослів'я часто використовується свідомо як прийом пародіювання. Комічний ефект досягається шляхом перебільшення, в тому числі й словесного. Наприклад, Остап Вишня у своєму гумористичному нарисі «Моя автобіографія» навмисно нагромаджує деталізовані описи свого родоводу та дитинства, повторює схожі факти кількома способами – таким чином він жартома пародіює традиційно поважний тон автобіографій, перевантажених другорядними подробицями. Читачеві стає смішно від того, наскільки «багатослівно» герой подає банальну інформацію. Подібний прийом – надмірне розжовування очевидного – застосовують і інші сатирики, щоб висміяти, наприклад, бюрократичний стиль.

Отже, жанр прозового твору істотно впливає на мовну структуру. Великі епічні форми (роман, повість) більше схильні містити багатослівні елементи – як через більший обсяг, так і через жанрові вимоги детальності або епічності. Малі форми (новела, оповідання) за своєю природою вимагають стислості, тому

автори уникають зайвих слів, щоб утримати увагу читача і вкласти зміст у лімітований обсяг. Специфічні різновиди прози – історична, психологічна, сатирична – використовують багатослів'я з різною метою (від створення ефекту присутності до іронії), що потрібно враховувати при аналізі. Таким чином, жанровий підхід доповнює портрет багатослів'я в українській прозі, дозволяючи краще зрозуміти, коли воно є недоліком стилю, а коли – свідомим художнім прийомом.

2.3. Використання багатослів'я в поетичних творах

У поетичному мовленні явище багатослів'я набуває спеціального призначення – воно є не стилістичною помилкою, а художнім прийомом. Дослідники відзначають, що риторичний плеоназм (умисне повторення синонімів, тавтологічних зворотів тощо) може надавати фразі урочистості, емоційної наснаженості, створювати особливий ритм чи інтонацію. Повторення близьких за змістом слів підсилює образність та виразність тексту і в поетичних текстах.

У практиці українських поетів різних епох бачимо чимало прикладів функціонального багатослів'я. Класики часто зверталися до плеоназмів, щоб підкреслити почуття або важливі деталі. Так, Тарас Шевченко у своїх творах в душі народної пісенної традиції вживає парні синонімічні дієслова та епітети для підсилення емоційного звучання рядка. Наприклад, у рядку «Реве та стогне Дніпр широкий...» [34.1] поет поєднує два близькі за значенням дієслова – «реве» (шумить, гуркоче) і «стогне» (стогне, стоголосо гуде) – для опису буремної ріки Дніпра. Така надмірна синонімія підсилює слухове враження від картини бурхливої стихії: читач ніби виразніше «чує» і рев, і стогін водночас. Одночасно цей прийом надає рядку пісенної ритмічності та допомагає створити емоційний фон сцени. Подібний ефект спостерігаємо й в інших місцях «Кобзаря», де герой «плаче і ридає» – синонімічне дублювання значення сліз наголошує на глибокому відчаї персонажа, робить описаний стан більш відчутним для читача. Таким чином, Шевченко свідомо використовує багатослів'я як засіб емоційного підсилення: там, де одне слово було б надто слабким, він дає два чи більше, майже тотожні, але разом вони створюють неповторну експресію.

У поемі "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." Тарас Шевченко використовує повторення сполучника "і" на початку звертань: "І мертвим, і

живим, і ненарожденним / В Україні і не в Україні..." [34.2]. Це повторення не є випадковим. Воно підкреслює всеосяжність звернення поета, його спрямованість до всіх поколінь українців, незалежно від їхнього місця проживання. Таке граматичне багатослів'я у вигляді полісиндетону створює ефект урочистості та підсилює емоційний пафос звернення.

Хоча інший відомий вірш "Садок вишневий коло хати" відзначається своєю лаконічністю, читач простежує лексичні повтори, які створюють особливу атмосферу. Наприклад, повторення слова "коло" ("Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть. / Плугатарі з плугами йдуть, / Співають ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть. / Сім'я вечерея коло хати...") [34.3]. Повторення прийменника "коло" акцентує увагу на близькості, єдності та затишку родинного кола, створюючи ідилічну картину українського села.

У поезії Тараса Шевченка повтори лексичних і граматичних конструкцій виступають потужним засобом передачі емоційної напруги та надають виразності його стилю. Пройняті болем, гнівом і глибокою патріотичною любов'ю, його вірші нерідко використовують повторення для формування ритму й наголосу на ключових образах і ідеях, що робить поетичне мовлення ще більш драматичним.

Інший класик – Іван Франко – теж уживав плеонастичні вислови задля підвищення експресії, особливо в громадянській ліриці та поемах. У фіналі його поеми «Мойсей» знаходимо звернення до українського народу: «О, народе мій, замучений, розбитий...» [33.1]. Тут підмет «народ» підсилено одразу двома схожими означеннями – «замучений, розбитий», які обидва передають стан скатованості, духовного надлому. З точки зору логіки достатньо було б одного прикметника, але автор вживає обидва, щоб максимально емоційно увиразнити звернення, наголошуючи на глибоких стражданнях свого народу. Ця лексична

надмірність надає уривку пафосності й трагедійної урочистості – читач відчуває всю вагу й біль, закладені в цих двох синонімах.

У вірші "Чого являєшся мені у сні?" Іван Франко використовує синонімічні дієслівні ряди для опису душевного стану ліричного героя: "В житті мене ти знать не знаєш, / Хоч знаєш, добре знаєш, як я люблю тебе без тям... / В житті ти мною зневажаєш, / Цілуєш інші уста, інші очі, / А в сні являєшся мені вночі" [33.2]. Повторення "знаєш, добре знаєш" підсилює впевненість героя у взаємності почуттів у минулому, а протиставлення "в житті" та "в сні" підкреслює трагічність його нерозділеного кохання.

У вірші "Сікстинська мадонна" Франко використовує лексичні повтори та синонімічні ряди для створення величного образу: "Ти втілення краси, і сили, і могутності, / Ти символ вічної жіночості, / Мадонно! Мати! О красо моя! / Перед тобою низько клоню я / Чоло своє, сповнене печалі" [33.3]. Повторення "краси" та використання синонімів "сили" і "могутності" підкреслюють величність та багатогранність образу Мадонни.

Наголосимо, що Іван Франко вдається до синонімічних рядів і варіативних лексичних засобів, щоб надати своїм творам багатства стилю та інтелектуальної насиченості. Його поезію відрізняє глибоке осмислення суспільних і особистих тем, що знаходить відображення в розгорнутих описах і плавному переході між близькими за значенням словами, – це допомагає підкреслити важливі деталі й надати тексту художньої виразності.

Леся Українка, відома загалом стриманішим, логічно вивіреним стилем, теж інколи вдавалася до багатослівних зворотів для нагнітання драматизму. В її драматичній поемі «Одержима» (1901) героїня в розпачі вигукує: «Я кричала і волала над його тілом!» [37.1] (Леся Українка, «Одержима», 1901). Слова

«кричала» і «волала» фактично означають одне й те саме – голосно кричати, волати. Поєднавши їх, поетеса досягає ефекту надзвичайної емоційної напруги: перед читачем постає образ жінки, яка не просто плаче, а саме кричить від болю, і цей крик настільки сильний, що потребує подвійного найменування. Отже, плеоназм тут служить для передачі афектованого стану персонажа, посилюючи трагічний надрив сцени.

У вірші "Contra spem spero!" ("Гетьте, думи, ви хмари осінні! / То ж тепера весна золота! / Чи то так у жалю, в голосінні / Проминуть молоді літа? / Ні, я хочу крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Жити хочу! Геть, думи сумні!") [37] можна помітити повторення сполучника "у" ("у жалю, в голосінні"), що створює відчуття тривалості та глибини переживань ліричної героїні. Також, емфатичне повторення "жити хочу!" наприкінці строфи підсилює її прагнення до життя попри всі труднощі.

У вірші "Мріє" Леся Українка використовує повторення слова "мрія" на початку кількох рядків: "Мріє, не зрадь! Я так тебе любила. / Мріє, з тобою ми в світ літали..." [37.2]. Це повторення підкреслює важливість мрії для ліричної героїні, її віру в неї та її незламність. Такий лексичний повтор виконує емфатичну функцію, акцентуючи на ключовому образі вірша.

Дослідники відзначають, що у поезії Лесі Українки повтори часто використовуються для створення музичного ефекту та підсилення емоційної насиченості вірша. Вони можуть також слугувати для паралелізму та контрасту, підкреслюючи внутрішні конфлікти та переживання ліричних героїв. Використання повторів є характерною ознакою її поетичного синтаксису та сприяє наближенню її творів до народної пісенної традиції [30].

Поезія Ліни Костенко відзначається філософською глибиною, інтелектуальною насиченістю та майстерним володінням словом. багатослів'я у її творах часто використовується для створення розгорнутих метафор, підкреслення важливих концептів та надання особливої виразності її ідіостилу. У вірші "Спини мене отямся і отям" Ліна Костенко використовує емпатичні повтори для передачі інтенсивності почуттів: "Спини мене отямся і отям, / Ще поки можу, думати востаннє / Ще поки можу, але вже не можу /". Повторення "ще" підсилює відчуття швидкоплинності часу та нагальності висловлювання.

Поезія Василя Симоненка відзначається своєю щирістю, емоційністю та громадянською спрямованістю. багатослів'я у його творах часто використовується для підсилення емоційного впливу на читача, вираження патріотичних почуттів та акцентування на важливих ідеях. У вірші "Ти знаєш, що ти – людина?" автор використовує повторення займенника "ти" на початку кількох запитальних речень: "Ти знаєш, що ти — людина? / Ти знаєш про це чи ні?". Це повторення створює ефект безпосереднього звернення до кожного читача, підсилює риторичність питань та акцентує на важливості усвідомлення власної індивідуальності та швидкоплинності життя. В інших віршах митця часто зустрічаються емпатичні повтори слів та фраз, які передають його палку віру в ідеали, протест проти несправедливості та любов до рідної землі. Наприклад, у вірші без назви ("Все було. Дорога закричала...") повторюється фраза "згоріла в полум'ї зорі" та "кожен ранок сонце устає", підкреслюючи трагізм втрати та вічність життя.

Не лише окремі рядки, а й сталі поетичні вислови містять у собі елементи багатослів'я, успадковані з фольклорної традиції. У народній пісні чи думі звично повторювати синонімічні означення, аби надати мовленню ритму й симетрії. Багато таких зворотів увійшло і в літературну мову. Приміром, уже згадані вище фольклорні парні епітети «тихо-мирно» (тобто дуже спокійно) чи «сумно-

печально» (дуже сумно) зустрічаємо і в авторських віршах. Вони виконують водночас ритмічну та підсилювальну функцію – повторюючи одне поняття двома близькими словами, поет заповнює ритмічний такт і підкреслює потрібну емоційність опису. Подібні тавтологічні словосполучення з синонімів є традиційним виражальним засобом, що робить поетичне мовлення більш експресивним.

У поезії модерністів і постмодерністів багатослів'я набуває нових відтінків, проте лишається помітним стилістичним прийомом. Наприклад, сучасний поет Сергій Жадан у своїх урбаністичних віршах нерідко використовує надлишкові означення для створення виразних зорових образів. У його поезії про покинуте прифронтове місто читаємо: «Вулиці порожні і безлюдні...» – тут два синоніми («порожні» й «безлюдні» означають відсутність людей) навмисно вжито разом для особливої наголосленості (С. Жадан, «Марія», 2015). Такий плеоназм підкреслює тотальну спустошеність міського пейзажу: одному слову «порожні» замало сили, щоб передати моторошну безлюдність – додавання «безлюдні» увиразнює, дублює цю ознаку, фіксує увагу читача на ній.

Оксана Забужко звертається до багатослів'я переважно для емоційно-експресивних акцентів. Її лірика сповнена пристрасті, і подекуди це знаходить вираження у надлишкових формулюваннях. Приміром, у одному з віршів вона пише: «Я кричу і волаю у ніч...» – підсилюючи дієсловом-синонімом відчайдушний поклик ліричної героїні (О. Забужко, «Нічний крик», 1999). Слова «кричу» і «волаю» означають те саме діяння, але їх поєднання створює ефект багатоголосого, надсадного крику. Ця надмірність на рівні лексики передає надмірність переживання: внутрішній біль настільки сильний, що «не вміщається» в одному слові. Отже, плеонастичний повтор у Забужко виконує експресивну функцію – посилює емоційне напруження, робить його відчутнішим для читача.

Для деяких сучасних поетів багатослів'я стає також засобом іронії та інтелектуальної гри. Зокрема, представник постмодернізму Юрій Андрухович відомий своїм схильним до гротеску стилем, у якому трапляються навмисні словесні надмірності. Дослідники відзначають, що один із принципів його індивідуального стилю – це «нагромадження синонімічних виразів», тобто свідоме згущення близьких за значенням слів у тексті. Такі плеонастичні пасажі у Андруховича іноді слугують для створення барокової пишності образу, а іноді мають пародійний ефект, висміюючи занадто пишномовну риторичку. Наприклад, поет може описати пейзаж із гіперболізованою докладністю: «ліс зелений, смарагдовий, непорушний» (Ю. Андрухович, «Зелений ліс», 1995). У цьому фрагменті два схожі означення – «зелений, смарагдовий» – навмисно повторюють один змістовий компонент. Така надмірність не несе нової інформації про колір лісу (обидва слова означають насичено-зелений), але слугує естетичній насолоді словом, уповільнює читання і занурює у споглядальний настрій. Одночасно вона надає опису відтінку легкої іронії: автор ніби бавиться словом, свідомо перебільшуючи деталізацію.

Порівняльний аналіз використання багатослів'я у творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Ліни Костенко та Василя Симоненка виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності, зумовлені їхніми індивідуальними стилями та літературними епохами. У творчості всіх розглянутих поетів зустрічаються лексичні повтори, які використовуються для підсилення емоційності, створення ритму та акцентування на ключових образах та ідеях. Однак, частота та інтенсивність їхнього використання можуть варіюватися. Наприклад, Шевченко та Симоненко частіше використовують емфатичні повтори для передачі сильних почуттів та патріотичного пафосу, тоді як Леся Українка може використовувати повтори для створення мелодійності та підкреслення внутрішніх переживань.

Зазначимо, що літературні рухи та історичні контексти також значний вплив на використання багатослів'я. Романтизм, представлений Тарасом Шевченком та ранньою творчістю Лесі Українки, характеризується підвищеною емоційністю та використанням риторичних засобів, включаючи повтори. Реалізм Івана Франка передбачає більш об'єктивне та всебічне відображення дійсності, що може пояснювати його схильність до синонімічних рядів. Шістдесятництво, до якого належать Ліна Костенко та Василь Симоненко, характеризується прагненням до самовираження та гострої соціальної позиції, що знаходить відображення у використанні емоційно насичених форм багатослів'я.

Ці приклади демонструють, що в українській поезії багатослів'я виконує різноманітні функції. Передусім воно служить засобом емоційного у вираження – синонімічні повтори підкреслюють почуття, роблять їх інтенсивнішими для сприйняття. Також надмір слів може виконувати ритмічну функцію: додаткове слово або повторюваний компонент заповнює метричний розмір вірша, створює ритмічний паралелізм, як у народнопісенній традиції. Плеоназми також збагачують образність твору – декілька схожих епітетів дають об'ємнішу, нюансованішу картину явища, ніж один. Крім того, інколи багатослів'я використовується з іронічною метою або для стилізації – коли поет хоче вподібнити мовлення героя до канцелярського чи жартівливо підкреслити багатослівність як таку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.

У процесі дослідження для комплексного аналізу явища багатослів'я в художніх текстах було сформовано корпус творів української літератури, що охоплює різні історичні періоди - від класики XIX ст. до постмодернізму XX–XXI ст.. Такий підхід дав змогу зіставити використання багатослівних конструкцій у творах різних епох і виявити динаміку їхнього функціонування.

Лексико-семантичний і синтаксичний аналіз підтвердив, що багатослів'я в основному виконує стилістичні функції: посилення емоційного впливу, образності, ритмічності або підкреслення певних елементів твору. Плеоназми, тавтології та надмірні синонімічні ряди виступають не як випадкові мовні явища, а як цілеспрямовані засоби авторського стилю. Корпусний підхід дозволив не лише зафіксувати кількісні характеристики багатослів'я, але й визначити його стилістичні функції. Результати дослідження підтвердили, що багатослів'я є закономірним і важливим компонентом, що варіюється залежно від історичного контексту, жанру та індивідуального стилю автора.

У прозі І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Стельмаха та Ю. Андруховича багатослів'я варіюється як за формою, так і за функцією: від етнографічного опису й реалізму до постмодерної іронії. Лексико-семантичне багатослів'я (плеоназми, тавтології, описові перифрази) у художньому тексті здебільшого виконує стилістичну функцію — посилює експресію, емоційне тло, образність. Особливо це помітно в авторських інтонаціях і мовленні персонажів. Граматичне багатослів'я проявляється в надмірно ускладнених синтаксичних конструкціях, які уповільнюють темп розповіді, але водночас формують авторську манеру письма.

Явище багатослів'я в українській поезії має чітке функціональне навантаження і не є стилістичною помилкою чи ознакою недосконалого мовлення. Навпаки – у поетичному контексті воно виконує важливі художні завдання: посилює емоційний вплив, створює ритмічну насиченість, акцентує важливі смислові вузли тексту. Повтори, синонімічні ряди, граматичні надлишки, тавтологічні конструкції часто використовуються для створення урочистого, патетичного або драматичного звучання поетичного вислову. Вони допомагають передати стан граничного емоційного напруження, внутрішній конфлікт, трагізм або захоплення.

Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Ліна Костенко, Василь Симоненко та інші класики української літератури свідомо використовували багатослів'я як прийом поетичного увиразнення. У їхніх творах повтори та плеоназми функціонують як засіб зосередження уваги читача на головних мотивах: від болю й патріотизму до інтимних переживань та філософських узагальнень.

З огляду на результати дослідження, багатослів'я слід розглядати як повноцінний компонент художньої організації тексту — елемент авторського стилю, риторичної стратегії та поезики твору. Таке розуміння дозволяє глибше інтерпретувати художні тексти й оцінювати мовну надмірність у межах естетичної норми, а не суто з позиції економії мовних засобів.

ВИСНОВКИ

Багатослів'я – це надлишкове вживання слів, яке виникає, коли повідомлення містить більше слів, ніж необхідно для передавання змісту. Воно суперечить принципу мовної економії й часто знижує ясність і ефективність комунікації. Основні форми багатослів'я включають кількаслів'я (описові конструкції замість одного слова), навколослів'я (непряме найменування предметів), зайвослів'я (слова-паразити, канцеляризми), і словоповтори (тавтології). Причини цього явища різноманітні, зокрема від браку навичок стислого викладу, психологічної невпевненості, прагнення до «науковості», до зовнішніх вимог, наприклад, обсягу тексту. Незважаючи на переважно негативну оцінку, багатослів'я може виконувати позитивну функцію, а саме забезпечувати зрозумілість під час усної комунікації або слугувати художнім засобом у літературі.

Лексико-семантичні ознаки багатослів'я проявляються у використанні зайвих, повторюваних або надмірно уточнювальних слів, які не додають нової інформації до висловлювання. До найпоширеніших форм лексичної надмірності належать синонімічні дублювання, плеоназми, тавтології, абстрактні мовні конструкції та канцеляризми. Такі мовні одиниці часто знижують інформативність тексту, ускладнюють його сприйняття та свідчать про мовну невпевненість автора. У науковому та офіційно-діловому стилях багатослів'я є небажаним явищем, адже суперечить принципам мовної економії, чіткості й логічності. Водночас у художньому та медійному мовленні воно використовується як стилістичний засіб задля досягнення експресивності чи інших комунікативних цілей. У будь-якому випадку надмірне слововживання потребує уважного редагування з метою уникнення семантичного перевантаження й забезпечення точного донесення змісту. Виявлення та

усунення лексичних надлишків є важливим чинником підвищення якості мовлення та формування мовної культури.

Грамматична надлишковість розглядається як ключовий чинник багатослів'я, що виявляється у синтаксичних і морфологічних конструкціях, які дублюють або деталізують уже виражене. Це явище особливо властиве українській мові через її синтаксичну складність і морфологічне багатство. Основними проявами граматичної надмірності є зайве вживання пасивних конструкцій, надуживання вставних або вставлених конструкцій, які покликані забезпечити додаткове пояснення, уточнення чи контекстуалізацію висловлюваного, нагромадження сурядних і підрядних сполучників, відоме в лінгвістичній традиції як полісиндетон, надмірне повторення сполучників типу «і... і... і», що виходить за межі функціонально виправданого вживання, або ланцюгові побудови підрядних частин із використанням «що... що... які... коли... де...».

Лексико-семантичні та граматичні особливості багатослів'я виявляються через детальний якісний аналіз. Багатослівні конструкції найчастіше утворюються або синонімічним дублюванням (плеоназмами), або повторенням того ж самого кореня (тавтологіями). Такі конструкції можуть включати додаткові означення, уточнюючі слова, парні сполучення, які з формального погляду не додають нової інформації, але впливають на стилістику висловлювання. багатослів'я у художньому мовленні має подвійну природу, адже з одного боку воно порушує принцип мовної економії, але також служить виразним інструментом авторського стилю. Стилiстичний (функціонально-комунікативний) підхід показав, що в художніх жанрах надлишкові слова можуть виконувати важливі функції підсилення емоцій, створення образності, ритмомелодики або характеротворення персонажів. Плеоназми та тавтології, будучи майстерно застосовані, перетворюються на ефективні стилістичні фігури,

зрозумілі читачеві в контексті твору. Застосування кількісно-корпусних методів дозволило підтвердити і розширити спостереження якісного аналізу. Статистичні підрахунки частотності багатослівних зворотів у великих масивах текстів виявляють об'єктивні закономірності, зокрема жанрові та хронологічні. За допомогою корпусів можна встановити тенденцію до зниження толерантності до багатослів'я у новіших текстах або різну ступінь мовної розлогості у різних авторів. Кількісний аналіз, підкріплений технологіями пошуку в електронних текстових базах, забезпечує висновки цифрами і прикладами, що підвищує надійність дослідження явища. Контекстуальний аналіз підкреслив залежність сприйняття багатослів'я від оточення. Аналіз контексту дозволяє розрізнити, чи є повтор слова виправданим засобом експресії або ж надлишком. Це особливо важливо при вивченні художніх творів, де значення формується імпліцитно через підтекст і художні деталі. Порівняльно-діахронний підхід дав змогу побачити широкую картину розвитку і функціонування багатослів'я. Українська література виробила власні норми "словорозгорнутості", які змінювалися від доби до доби. Через зіставлення творів різних часів підтверджено, що багатослів'я є не випадком явищем, а притаманною рисою мовної практики, яка набуває різного вигляду залежно від умов. Таким чином, комплексний аналіз (лексико-семантичний, граматичний, стилістичний, кількісний, контекстуальний, порівняльно-діахронний) дає змогу всебічно зрозуміти природу багатослів'я в українській мові. Багатослівні конструкції постають не надлишковими словами, а багатогранним мовним феноменом, що має свої причини, закони функціонування і художню цінність. Залучення різних методів підтвердило, що для інтерпретації багатослів'я важливо врахувати і семантичний зміст слів, і їхню роль у тексті, і позицію автора, і навіть очікування аудиторії.

Багатослів'я є поширеним явищем у прозових творах української літератури, а міра його використання значно варіюється залежно від

індивідуального стилю автора. Кількісний аналіз показав, що навіть за умови зіставного обсягу тексту одні письменники допускають мінімум зайвих слів, а інші значно більше. Такий розкид свідчить про вплив авторської манери і мовленнєвої культури певної доби на тенденцію до словесної надмірності. Лексико-семантичні та граматичні типи багатослів'я притаманні прозі в різних співвідношеннях. У творчості одних авторів домінує лексичне багатослів'я (плеонастичні епітети, тавтології), наприклад, у напрацюваннях Панаса Мирного спостерігаємо численні дублювання ознак («темна темнота» тощо), які підсилюють образність, хоч і додають тексту надлишкових слів. В інших випадках переважає граматична надмірність. У творчості Михайла Стельмаха складні речення з повторним поясненням думки уповільнюють висловлення. Є автори (Олесь Гончар), які збалансовують обидва типи, використовуючи їх обмежено і здебільшого умотивовано. Таким чином, прозове багатослів'я не монолітне, адже воно реалізується через різні мовні механізми, які автори застосовують по-різному. Порівняння авторських стилів виявило, що багатослів'я може бути як ненавмисним недоліком (особливо у ранніх або малоредагованих творах), так і свідомим стилістичним засобом. Класичні реалісти ХІХ ст. часто грішили ненавмисною надмірністю – прагнучи вичерпно описати життя, вони іноді повторювали те саме іншими словами. Натомість у сучасній прозі спостерігаємо багато прикладів, коли автори цілеспрямовано використовують повтори й надмірні конструкції для створення певного ефекту (постмодерна гра словами, передавання плину свідомості тощо). Порівняльний аналіз також показав, що автори з чітким почуттям стилю (як-от Гончар) вміють контролювати багатослів'я і вводити його дозовано, тоді як інші (наприклад, Мирний на ранньому етапі) могли несвідомо допускати значні обсяги зайвих слів. Жанрові особливості суттєво впливають на обсяг і характер багатослів'я. У великих жанрах (роман, повість) кількість багатослівних елементів вища, що підтверджено як спостереженнями, так і статистично. Малі жанри (оповідання,

новела) через свою стислість обмежують автора в словах, тому до уваги береться кожна фраза і мінімізуються повтори. Функція багатослів'я різниться, адже в епічному жанрі воно створює масштаб і повноту картини, у психологічному відтворює хід думок, у сатиричному висміює явища (наприклад, канцелярську мову). Жанр визначає, чи буде багатослів'я сприйматися читачем як недоречна надлишковість, чи як органічна частина стилю.

Багатослів'я в українській поезії є не стилістичною вадою, а дієвим художнім засобом, що служить для підсилення емоційного, смислового чи ритмічного впливу. Поети свідомо вдаються до синонімічних повторів, тавтологічних зворотів та граматичних надлишків, щоб створити образну насиченість і підкреслити ключові ідеї. Тарас Шевченко у рядку «реве та стогне Дніпр широкий» використовує два подібні дієслова для посилення драматичного звучання сцени. У поемі «І мертвим, і живим...» той самий автор через повторення сполучника «і» охоплює всі покоління українців, наголошуючи на всеохопності звернення. Іван Франко у поемі «Мойсей» говорить про народ як «замучений, розбитий», підсилюючи трагізм образу через подвійне означення. Леся Українка в «Одержимій» поєднує «кричала і волала», щоб передати граничний відчай героїні. У вірші «Спини мене отямся і отям» Ліна Костенко повторює «ще», створюючи ефект напруги часу та емоційної невідкладності. Василь Симоненко через повторення займенника «ти» у вірші «Ти знаєш, що ти – людина?» досягає глибокого особистого звернення до читача. Такі приклади доводять, що багатослів'я в поетичному мовленні не є надлишковим елементом, а функціональним засобом увиразнення почуттів, думок і художнього задуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухович Ю. Перверзія: Роман. – 1996.
2. Богатько В. Особливості функціонування складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в мовотворчості Михайла Стельмаха. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2017. Вип. 24. С. 121–128.
3. Внутрішньоавторська варіативність розміру речень як одна з характеристик індивідуального стилю письменника. - Т.В. Бухінська, 2008.
4. Галів У. Б. Лексичний повтор як засіб стилістичного увиразнення поетичного тексту (на матеріалі збірки Ліни Костенко "Мадонна перехресть") / У. Б. Галів // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). - 2020. - № 13. - С. 127-131. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2020_13_22
5. Говорю як дихаю. Комунікативний кодекс. URL: <https://ff.udpu.edu.ua/govoryu-yak-dyhayu-komunikatyvnyj-kodeks/>
6. Гончар О. Собор: Роман. – 1967.
7. Горпинич В.О. Морфологія української мови. Київ, 2004
8. Дослідження довжини речення та слова у творах Романа Іваничука. - Кульчицький І. М. 2017
9. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Биби́к , О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – с. 129.
10. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Т. 1—4. Донецьк, 2012.
11. Клименко О. Граматична надмірність і редундантність у сучасному українському дискурсі. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2020. – 240 с.

12. Книш О. В. Плеонастичні конструкції з повним та частковим дублюванням в українському художньому тексті початку ХХІ ст. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Т. 25 (64). № 1. Ч. 2. С. 135–137.
13. Коваль А.П. Культура української мови. — К.: Наук. думка, 1964. — 196 с.
14. Коломійцева В. Явище плеоназму в українському синтаксисі. Українська мова. 2009. № 1. С. 33–40.
15. Кулішенко Л. Плеоназм і тавтологія у діловому мовленні. Новітня філологія. 2011. № 40. С. 96–106.
16. Мамчур І. Функціональні стилі мовлення в аспекті сучасного мовознавства. Дивослово. – 2001. – № 12. – С. 32-42
17. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман. – 1880.
18. Мініч Л. С., Кучеренко Д. Ю. Порухення лексичних норм на українських телеканалах як одна з проблем якісного ефірного мовлення. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. 2019. Вип. 20. С. 211–216.
19. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я: Повість. – 1879.
20. Плеоназм як ознака індивідуального стилю Ю. Андруховича О. В. Книш // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. - 2011. - Вип. 28. - С. 173-176. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_28_50
21. Поетичний синтаксис Лесі Українки
<https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/34975>
22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: підруч. Полтава: Довкілля-Київ. 2008. 712 с.
23. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010
24. Селігей П. Типи багатослів'я в наукових текстах / П. Селігей // Українська мова. - 2013. - № 4. - С. 22-44.

25. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю. Київ: Видавничий дім «Києво-могилянська академія», 2016. 628 С.
- 25.1 Семенов О.М. Академічна культура дослідника: європейський та національний контексти // Навчальний посібник // Суми, 2021, 216 с.
26. Синонімічність як ознака наукової мови Івана Франка - Лариса Козловська
27. Соколова О. «Синтаксичні ускладнення як прояв багатослів'я в публіцистичному тексті». // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Філологія, 2021, №85, с. 70–78.
28. Стельмах М. Велика рідня: Роман. – 1951.
29. Судук І., Кешієв В. Порушення лексичних норм у мові сучасної української преси. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 53. С. 239–242.
30. Тараненко О. О. Плеоназм. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 512–513.
31. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
32. Федькова І. А. Українська хореографічна лексика: структурно-семантична та генетична характеристики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. — Івано-Франківськ, 2014
33. Фокін С. Корпуси текстів: здобутки України та перспективи врахування закордонного досвіду // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2018. – Вип. 1(28). – С. 51–55.
- 33.1** Франко І., «Мойсей», 1905
- 33.2** Франко І., «Чого являєшся мені у сні»,
https://osvita.ua/school/literature/f/63744/#google_vignette
- 33.3** Франко І., «Сікстинська Мадонна»,
https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5340#google_vignette

34. Шевченко Т. Г. Повне видання творів: У 14 т. — Т. 6. — Чикаго, 1959. — 339 с.;
- 34.1** Шевченко Т. Г. , «Причинна», 1837
https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=774#google_vignette
- 34.2** Шевченко Т. Г «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»»,
<http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>
- 34.3** Шевченко Т. Г. , «Садок вишневий коло хати»,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=63>
35. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Wiley-Blackwell, 2010.
36. Dickens J. The Syntax of Redundancy in Slavic Languages. – London: Routledge, 2019. – 254 p.
37. "Contra spem spero!" Леся Українка
https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=478#google_vignette
- 37.1 Леся Українка, «Одержима», 1901
- 37.2 Леся Українка, "Мріє не зрадь!"
https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=510#google_vignette
38. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE_%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BF%D1%83%D1%81_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8#:~:text=%5B%D1%80%D0%B5%D0%B4.%20%20
39. <https://vseosvita.ua/library/embed/001lbe-dc1a.doc.html>
40. Mejer R. Deutsche Stilistik. Paderborn, 2013
41. Pascal B. Œuvres complètes. – Paris: Gallimard, 1962. – 1529 p

42. Pleonasm. URL:

<https://en.wikipedia.org/wiki/Pleonasm#:~:text=use%20of%20idiom%20,citation%20needed>

43. The Elements of Style. William Strunk Jr. (1918), ch. 2, sec. 13

43.1. Trudgill P. Sociolinguistic Typology: Social Determinants Of Linguistic Complexity. 2011. 288 p.

44. Αριστοτελης. (1995). Περὶ Ποητικῆς. Αθήνα : Απρίλιος.

ДОДАТОК 1

Автор (твір)	Лексичні надлишки (плеоназми, тавтології)	Синтаксичні надлишки (повтори думки, громіздкі речення)	Всього випадків багатослів'я
І. Нечуй-Левицький <i>«Кайдашева сім'я»</i> (1879)	8	2	10
Панас Мирний <i>«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»</i> (1880)	18	10	28
Михайло Стельмах <i>«Кров людська – не водиця»</i> (1957)	5	17	22

Олесь Гончар «Собор» (1968)	9	6	15
Оксана Забужко «Музей покинутих секретів» (2009)	12	23	35

ДОДАТОК 2

